Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 269 (12969) | 1985 чылдың ноябрь 20, среда | 1925 чылда үндезилеттингеи | Өртээ 3 көпеек

НАИЫРАЛЧЫ БЕСЕДА

ЖЕНЕВА. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев ноябрь 18-те Швейцар Конфедерацияның президентизи К. Фурглерге барып чораан.

Делегейниң эң чугула айтырыгларының, а ол ышкаш совет-швейцар харылзааларының кол чугула айтырыгларының талазы-биле санаалдарының солчуушкуну чогумчалыг, найыралдыг байдалга эрткен беседаның үезинде болган.

Швейцарияның доктаамал нейтралитединиң догуннаашкынын Совет Эвилели өскерлиг чок хүндүткел-биле көрүп турарын, Швейцария бодунуң нейтралитединге даянмышаан, Европаның улам ыңайгы ниити хөгжүлдезиингe, Чөөн болгаш Барыын чүктериниң аразында үре-түңнелдиг харылзааларны ажыжидеринге, чавырлыышкынны болгаш идегежир чорукту бижыглаарынга эвээш эвес хемчээлдиг идиглии берип болуруи М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Европаның улустарының айыыл чок чоруунуң айтырыгларын шиитпирлээринге боо-чепсектерии деңге кызырарының, күрүнелериниң, улустарының аразынга тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынының болгаш кады ажылдажылганың аргазы туруп турар дээрээнге бүзүреди ийи тала илергейлээн.

Политика, садыг-экономика, эртем-техника, культура талазы-биле болгаш еске-даа үүлдерге ССРЭ-ниң болгаш Швейцарияның аразынга боттарынга ажыктыг харылзааларны хамыладырынга ийи талаларның сонуургалдыы бадыткаттынган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе болгаш Швейцарияның Даштыкы херектериниң департаментизиниң начальныги П. Обер беседага киришкен.

УРЕЗИНГЕ— ШЫНАР

«Үрезин ажылын организастаарын сайзырадгайжыдар болгаш үрезинниң шынарын экижидер. Бо сөстер «1986 — 1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының төлевилелинде база бир онзагай черни эзлеп турар. Үрезин чогуур негелдеге четпес болза, канчаар-даа эки белеткээн черден, кандыг-даа агротехнологияны ажыглап тургаш, бедик дүжүт алыры болдунмас. Чер ажылының интенсивтиг технологиязында чугула негелделериниң бирээзи ол.

Он бирги беш чылдың доозукчу чылында республиканың тараажылары багай эвес дүжүттү өстүрген: ортумаабиле бир гектарга онаалтыр 12,3 центнер азы эрткен чылдагызындан 2,5 центнер хөй. Ооң түңнелинде 184 муң тонна тараа ажаап алдынган. Бо чедиишкинде үрезинден кирген үлүг көскү черни эзлеп турар. Чер ажылының чаа зона системазында үрезин ажылын онзалай тургусканы черле чөп. Моон соңгаар ол углаңышкынны салбазы, эртем-техниканың чедиишкиннерин, мурнакчы дуржулганы болгаш күш-ажылды эргелеп башкарарының дешилгелиг аргаларын улам шиңгээдири чугула.

Үрезин ажылын хөгжүдеринге күжүн берип, эге документилерни тургузарын холга ап, дуржулга болгаш үрезин шелдерин негелдеге дүүштүр тудуп турар тускай эртемниглер эвээш эвес. Оларның чижээнге Дуржулга станциязының дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының кол агроному Ю. М. Злыгостевти, «Алдан-Маадыр» совхозтуң кол агроному Б. Д. Моңгушту, «Тиилелге» совхозтуң кол агроному К. Н. Кууларны, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң кол агроному Н. В. Борбалдайны болгаш оондаа өскелерни адап болур. Оларның ажыл-агыйларының чылдың-на бедик дүжүттү ап келгенинге, бо чылын «Октябрь 30 чылы» совхозтуң 26,3 центнерни, «Көк-Тейниң» 25, Ленин аттыг совхозтуң 24,6 центнер дүжүттү гектар бүрүзүнден алганынга шынарлыг болгаш сорттуг үрезин база дузалыг болган.

«Тиилелге» совхоз үрезин белеткелинче чогуур кичээнгейни салып келген. Оларда дүжүткүр болган үрезиннерни аңгылап арыглаары чаңчыл болган. Бо чылын хөочун тараажы, Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү болгаш ийиги чергелериниң одилекчизи Доржу Дандарың бригадазының 60 гектар шелүнден бир гектарга онаалтыр 45 центнер дүжүт берген тараазын база ынчаар кадагалап алган. Бригада ол тарааны элээн каш дилиндекке чажарын болгаш үрезин шөлүнге база көвүдедирин планнап турар.

Республиканың ажыл-агыйлары бо хүннерге чедир 35 муң тонна үрезинни уруп, бо талазы-биле планны 92 хуу күүседкен. Тараа беш чылдың кайы-даа чылындан хөй болган чылын үрезинни чедир уруп албаны чамдык ажыл-агый удуртукчуларының болгаш хову ажылының тускай эртемниглериниң четпес ажылдап турарын хереглеп турар. Ылаңгыя «Чыраа-Бажы» совхоз он ийиги беш чылдың баштайгы чылында чажар үрезинниң үгле 38 хуузун, «Шекпээр»—35, «Тээли»—31, а «Мурнакчы» мырыңай 25-ле хуузун урган. Оларның тараан тараазындан чазын чашкан үрезини безин эгиттинмээн. Ам өскээртен үрезин садып, солуп, улуг чарыгдал үндүрери чайлаш чок.

Республикада үрезинни арыглап, ону чажар шынарынга чедирип турары дыка сула. Бо хүннергэ чедир үрезин лабораторияларынга хынаттынган бүгү үрезинниң 70 хуузу чажар шынар чок болган. Ол үрезинниң 60 хуузу бокту, 16 хуузунуң шыгы улуг, 58 хуузунуң үнери чегей болган. Бо чорук чер-черде партия, ажыл-агый органнарының көдээ Советтер күүскомнарының, ылаңгыя РАУК чөвүлелдериниң ажылдакчыларын болгаш агрономнарны дүвүредир ужурлуг.

Бай-Тайга, Тес-Хем болгаш Эрзин районнарының ажыл-агыйларының урган үрезинни шуптузу чажар шынар чок болган. Оон ыңай Чөөн-Хемчик районуңу үрезинниң 97 хуузу, Улуг-Хем районуңу үрезинниң 95 хуузу чажар шынарынга четпес. Барыын-Хемчик, Каа-Хем, Сүт-Хөл районнарның совхозтарында байдал дүвүренчиг. Ынчангаш дараазындагы беш чылдың баштайгызының үрезинин четчелээринче, арыглаарынче болгаш кадагалаларынче база үргүлүү хайгаараринче кичээнгейни күштелдирери чугула.

Доозукчу чылда чер ажылының ажылдакчылары багай эвес ажылдаан. Ол түңнел СЭКП-ниң ээлчеглиг съездизин уткуурунга болгаш он ийиги беш чылды эгелээринге идиг болур ужурлуг. Ынчангаш келир чылдың тарылгазынга шынарлыг үрезинни амдыгааштан белеткээр херек. Бо ажылга үнүш камгалалының станциязының, көдээ ажыл-агый культураларының химижидилге станциязының болгаш үрезин инспекциязының ажылдакчылары кескү черни эзлээр. Бедик шынарлыг үрезин кады база демниг ажылдаанындан чедип алдынар.

Ажыл-агыйлар үрезин арыглаар тускай бригадаларны болгаш звеноларны организастаар. Оларның ажылдакчыларының ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузар. Чер болганга социалистиг чарышты хайныктырар, ооң түңнелин чогуур үелеринде үндүрүп, мурнакчыларга материалдыг болгаш моральдыг деткимчени көргүзер. Күш-ажылды эргелеп башкарарының дешилгелиг аргаларын шиңгээдир, ажыл төлевирин сайзырадгайжыдар. Үрезин арыглаар машиналарның турум ажылдаарын хандырар болгаш мурнакчы дуржулганы нептередир. Шаңнарны көргүзүг материалдары-биле шимээр болгаш ажылчыннар ортузунга тайылбыр ажылын чорудар.

Келир беш чылдың болгаш ийи муң чылга чедир үениң сорулгаларын чугаалажып тура, чер ажылының ажылдакчылары үрезин ажылынче база кичээнгейни улгаттырары чугула. Аңаа бир үндезин—бөгүнгү ажылдар.

ХРОНИКА

Тыва АССР-ниң Дээди Соведиктиң Президиумуу эш И. П. Пешковту Тыва АССР-ниң чурт үлетпүрүнүң министри албан-дужаалындан болгаш эш Д. Б. Шожатты Тыва АССР-ниң Материал-техниктиг хандырылга талазы-биле күрүне комитединиң даргазы албан-дужаалындан хостаан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУ байырлалдыг уткааны

ЖЕНЕВА. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевту уткааның байырлалдыг тускай өзулалы швейцар протоколга дүүштүр ноябрь 18-те хүнүң ийиги чартыында болган.

Швейцар чазактың резиденциязының бажыңынга Совет Эвилелиниң болгаш Швейцар Конфедерацияның күрүне туктарын кедүрген. Швейцар армияның шериг кежээн чыскаагаи болгаш М. С. Горбачевка ооң командири рапорт берген. ССРЭ-ниң болгаш Швейцарияның күрүне гимнинерин шериг оркестри күүсеткен. М. С. Горбачев болгаш К. Фурглер швейцар армияның дайынчыларының чыскаал туружунуң баарыбиле эрткен. Хүндүүг аалчыларның дептеринге совет удуртукчу ат салган.

Уткуушкунуңу өзулалынга Э. А. Шеварднадзе, П. Обер, албанның совет болгаш швейцар еске-даа кижилери турган.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Р. РЕЙГАН-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң АКШ-тың Президентизи Р. Рейган-биле ужуражыышкыны ноябрь 19-та Женевада эгелээн.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының болгаш АКШ-тың Президентизиниң беседазы баштай оларның үгле ийилдирзиниң аразынга болган. Ооң сөөлүнде беседага киришкеннер:

— совет таладан: Э. А. Шеварднадзе, Г. М. Корниенко, А. Ф. Добрынин, А. Н. Яковлев, Л. М. Замятин, А. М. Александров;

— америк таладан: Дж. Шульц, Д. Риган, Р. Макфарлейн, А. Хартман, Р. Риджуэй.

Беседалар хүнүң ийиги чартыында үргүлчүлээн.

(СЭТА).

ХӨЙ-НИИТИНИҢ ХУРАЛЫ

Михаил Иванович Калининниң төрүттүнген хүнүиден бөөр 110 чыл болганыбиле холбаштыр байырлыг хурал Москвага, СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунга, ноябрь 18-те болган.

Хуралга чүве чугаалаанар Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүенииң сураглыг ажылдакчызы М. И. Калининниң социалистиг тургузуушкунуңу херээнге улуг салыышкынының дугайын демдеглээнner.

Ниитилел хөгжүлдезиниге ханызының болгаш салдарының күжүнүң талазы-биле чижеглээр чүве чок оруктуу СЭКП-ниң эрткенин аңаа демдеглээн. Ооң баштайгы марксичи белүктерден эгелээш, улусчу үш революцияны дамчыштыр социалистиг улуг күрүнени удуртурунга чедир эрткен оруу чайгылыш чок. В. И. Ленининиң сурукчузу М. И. Калинин улустуң аас-кежин дээш демиселдиң мурнуу одуруунга кезээде туружуп чораан.

СЭКП ТК-ның апрель болгаш октябрь (1985 ч.) Пленумнарынга ажылдап кылган партияның стратегиязы болза, социал-экономиктиг дешилгени боттуу-биле дүргедедип тура ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алыры ол боон турар. М. И. Калининниң ажылдары, массаларның социал-политиктиг идепкейин кедүрер, социалистиг демократияны улам быжыглаар, улус депутаттарының Советтериниң ажылын сайзырадгайжыдар, ажылчы хоннарының коммунистиг кижизидилгезиниң талазы-биле ооң дуржулгазы партияга, совет улуска бөгүн-даа аажок улуг ужур-дузалыг боон турар.

Улуг организакчы болгаш талантылыг удуртукчу, марксичи-ленинчи идеяларның кайгамчыктыг пропагандизи — М. И. Калининниң амыдыралчы оруу — социалистиг Төрээн чуртка, коммунизмниң херээнге чайгылыш чокка бердингенииң чайынаачак үлегер-чижээ болуруи аңаа чүве чугаалаанар демдеглээн.

Хуралга СЭКП ТК-ның харыысалгалыг ажылдакчылары, партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, кайысылалдың ажылчы хоннарының төлээлекчилери олурушканнар.

(СЭТА).

ВЛКСМ ОБКОМУНУҢ ПЛЕНУМУ

Дүүн Кызылга Политикиг чырыдыышкын бажыңында ВЛКСМ Тыва обкомунуң үшкү пленуму болган.

Пленум организастыг айтырыгны чугаалажып көргеи. Москваже өөренип чорутканы-биле холбаштыр О. Х. Хопуяны ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары хүлээлгезинден хостаан. ВЛКСМ обкомунуң бирги секретарынга В. А. Кочергинии, ВЛКСМ обкомунуң ийиги секретарынга Г. Д. Кууларны соңгаан.

«Арагалашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар хемчегler дугайында» СЭКП ТК-ның докталын күүседип турарының дугайында» база аныяктарның идей-политиктиг болгаш мөзүг-шынар кижизидилгезия улам ыңай сайзырадгайжыдар талазыбиле республиканың комсомол организацияларының сорулгаларының дугайында илеткелдi ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары В. А. Кочергин кылган.

Пленумга СЭКП обкомунуң секретары Д. К. Ооржак чүве чугаалаан. Пленумнуң ажылынга ВЛКСМ ТК-ның инструктору С. Е. Чурилов киришкен.

Ажылчынга сос

ЧУРУМ—ЧЕДИИШКИННИҢ ҮНДЕЗИНИ

«Тыва кобальт» комбинатка он ийи чыл бурунгаар ажылдап кирген мен. Ийи чыл ажыр ажылдап чорумда, меңээ идегелди көргүзүп, партия кежигүнүүге кандидат кылдыр хүлээп алган. Ам партия стажым он чыл чедип турар. Күш-ажылчы коллектив мени кижизиткен. Эш-өөрүмнүң деткимчези-биле мергежилим бедип, ажылга турумчуп доктаган мен.

Шериг соонда борта келгеш, комбинаттың профтехучилищезинииң кежээки курстарынга электрик мергежилди шиңгээдип алган мен. Өөреникшаан холу-биле тудуп ажылдаарга, дыка дузалыг болган. Ынчангы мастер, ам кол энергетик А. И. Веревкин мени дагдынып алган.

Комбинаттың кол цехтериниң аразында чарышка гидрометаллургия цеги доктаамал тиилекчи болуп келген. Цех иштининг чарыжынга бистиң № 1 үүрмектелге участогу мурнап турар. Участокка чыл эгезинден тура чылдагаан чок черге ажыл шагы үзер чорук болбаан. Мурнунда күш-ажылдың сагылга-чурумун үрептер таварылгалар турган. Хөй-ниити организацияларны ындыг чоруктар-биле демиселди күштелдирген. Чарышты түңнеп тура, күш-ажылдың сагылга-чурумунуң, корум-чурумнуң байдалын өөренип көрүп турар бис. Бүдүрүлгечи айтырыглар-биле чергелештир кижизидилге айтырыынче кичээнгейни угландырары чугула деп көрүп турар бис.

Электри энергиязы-биле үзүктелиишкин чок хандырар дээш, мен электрик кижи болганымда, сагыш салыр ужурлуг мен. Энергия чокта бүгү цехтериң ажылы туруптар болгай. Чылыг, чырык бериишкинниңде четпестерин чайладыр, энергияны ажыр чарыгдаарын болдурбас сорулга туруп турар. Чарыгдалды контрольдаарын экижидери чугула. Тода санаашкынны чорудар амгы үениң хемчээр техниказын ажыглап тургаш, электри энергиязының шын чарыгдалын чедип ап болур. Чаа дериглер-биле эде дериирин шапкынчыдары чугула.

Участок декабрь айда чыл планын күүседир сорулгалыг. Ажылга харыысалгалыы-биле, быжыг сагылга-чурумубиле өскелерге үлегерлиг бүдүрүлгениң мурнакчыларынга чоргаарланыр бис. Хоочун ажылчын А. Д. Хаак-оол, мастер С. В. Павлов болгаш өскелер-даа коллективтиң өзөө болуп, ниити көргүзүглерниң экижиириинге үлүүн киириштирип турар. Коммунистер К. М. Оюн, А. П. Пугачев олар аныяктарның күш-ажылчы дадыгыышкынынга идигни берип турарлар. Бо ийи коммунист партия кежигүнүнге кирер кылдыр меңээ рекомендацияны берген. Ам мен бодум дагдыныкчы апардым. Орлан Түлүш биле Василий Шыырап оларны дагдынып алдым.

Участокта аныяк ажылчыннар эвээш эвес. Оларның дыштанылгазын четпес организастап турарывысты мининр апаар. Спортчу оюннар хаая болуп турар. Корум-чурумну быжыглаарының бир оруу чоинуң хостуг үезин чөп организастаары болур. Ынчангаш культура албан черлери-биле харылзааны бистен негеттинип турар.

Доозукчу чылдың планныг онаалдаларын чедиишкинниг доозуп, он ийиги беш чылдың баштайгы чылында күжениишкинниг ажылдаар сорулга туруп турар. Бо хүннерде коллектив СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң, 1986 — 1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкынарының төлевилелдерин ханызы-биле өөренип, бо чугула документилерни иэин-биле чүүлдүгээүүп турар. Бүдүрүлгени эде дериири, ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, күш-ажылды организастаарын экижидери — бо бүгү айтырыглар бистиң комбинаттың ажылынга база дорт хамаарылгалыг. Бүгү звеноның кадрлары тургузуушкунуның бо чугула документилериниң шиитпирлерии амыдыралга боттандырар дээш, харыысалгазын бедидип, иштики курлавырларга даянып тургаш, ажылды экижидеринге үлүүн киириштирер хүлээлгелиглер. Бир-ле дугаарында коммунист кижи үлегерин көргүзер, өскелерни баштаар ужурлуг.

Үүрмектелге участогу съездиге уткуштур бедиткен хүлээлгени алган. Материалдарны камнап алыр, техника ажыглалын экижидер ажылды күштелдирери бистен негеттинип турар. Республиканың мурнакчы бүдүрүлгелериниң үлегери-биле бистиң комбинаттың цехтери, участоктары алдыган хүлээлгелериниң күүселдезин боттандырар дээш күженишкинниг ажылдаар сорулгалыг.

С. МОНГУШ,

«Тыва кобальт» комбинаттың гидрометаллургия цегиниң № 1 участогунуң электриги, ыыда профком даргазы.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведин чыылдырар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктаадыры болза:**

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң алдыгы чыыжының ийиги сессиязын 1985 чылдың декабрь 20-де Кызыл хоорайга чыылдырар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1985 чылдың ноябрь 19.

Кыштаглаашкынны организастыг эрттирер

АМ-ДАА 20 ТОННАНЫ

«Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермазының күш-ажылчы коллективи он бирги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседип алган. СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунга чугаалашкан айтырыгларга хамаарышкан материалдар-биле танышкап, ферманың бүгү саанчылары, кадарчылары, бызаа ажаакчылары улам сорук кирип, чыл төнчүүүне чедир ам-даа 20 тонна сүттүг пландан ажыр бүдүрерин хүлээнгеннер.

Ферма кыштаглаашкынга багай эвес белеткенген. Инек, молдурга, бызаа кажаалары чылыгларттынган, ишти чугайлаттынган. Ферманың бүгү девискээри арыг-силиг кылдыр аштаттынган, мал чемнери четчир кылдыр дүжүрүтүнген. Механизаторлар Ч. Сундуй, В. Сиирип, Ю. Амыртаа олар көк суланы, сигенни амдаа немей сөөртүп, эрес-шудургу ажылдап тураргар.

Күш-ажылчы коллективиниң кызыл-булуңун көскү агитация-биле көрүштүр, солуи кылдыр шимээн. Саанчыларның, бызаа ажаакчыларының база механизаторларның үүн бүрүде кылып турар ажылын көргүзүг самбыразында бижип турар. Кымның канчаар ажылдап турары оон көскү.

Коллективте социалистиг чарышты улам калбарткан. Ооң түңнелин ай, квартал санында үндүрүп, мурнакчыларны шаңнап, мактап турар.

Саанчыларның база кадарчыларның, ферманың өскедаа ажылчыннарының чурттап турар бажың-балгады таарымчалыг. «Малчыннарның культурлуг амыдыралы дээш» деп чарыш база чоруп турар.

Ферманың мурнакчы саанчыларының саны көвүдөөн. Эрткен айларның түңнели-биле мурнакчы саанчылар Б. Натпит, Т. Монгуш, Ф. Наваажап олар сүт саап алыр планнарын дыка ажыр күүседкеннер. Дуржулгалыг кадарчылар М. Олчамай, Х. Монгуш, К. Монгуш, Д. Очур инек кадарбас хүнеринде мал чеми сөөртүрүнге, фермада бызаа, молдургаларны ажаарынга, чемгереринге идепкейлиг киржип турар.

Мурнакчы ферманың коллективи доозукчу чылда 150 тонна сүттүг күрүнеге садар планын сентябрының төнчүзүиде ажыр күүседкен.

Х. ОЮДАН-ООЛ.

СЭКП-ниң XXVIIсъездизинге уткуштур

СЪЕЗД МУРНУНУҢ ДОКУМЕНТИЛЕРИН ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

ТӨТЧЕГЛЕП БОЛБАС

Он бирги беш чылдың доозукчу чылы адакталып келген. Бо хүннерде бистиң совхозтуң ажыл-ишчилеря, чурттуң бүгү чону-биле бир дөмей, чүнү кылганывысты түңнеп, дараазында беш чылда кылыр ажылывысты санап, курлавырларывысты тыптынып турар бис. Чогум соруглавыстың утказы «1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хегжүлдезиниң Кол угланыышкынарының төлевилелинде» көрдүнүп турар.

«Мал чемин бүдүрериң бүгү талалыг хегжүдер. Тарылга шелдеринге болгаш шык-одар чөрлерге мал чемнерин өстүрериң интенсификастаарының үндезинингге бөдүүн болгаш чулуктуг мал чемнерин бүдүрериң дыка көвүдедир». Бо дээрге телевилелден алдынган сестердир. Мен ону бүгү сеткилимден деткиир мен. Чүге дээрге партияның аграр политиказын шиитпирлээрде, тодаргайларга, мал бажын өстүрерде, кол негелде — мал чеми. Хөй болгаш шынарлыг мал чемнигде — малдыг, малдыгда — эът, сүттээ, кедер хеп-даа бар. Ынчалзажок ол бүгү «чыткан тева аксыче каймыыл киргеи» дээн ышкаш, анаа чедип келбес.

Бистиң Өвүр район тараалаң болгаш хадылаң эвес чер. Ылаңгыя бистиң «Коммунизмче орук» совхозтуң девискээринде, чогум оъдукогу бар-даа болза, белеткеп алыр мал чеми ховар. Ынчалза-даа алаң кайгап орбаан бис: көк-суланы Бора-Шайның болгаш Улаатай-Аксының дажмы аштап, эвээш-биче-даа болза, тарып ап турар бис. Оон алдыган дүжүттүң кырымга хараган аразының сигенин кезип алыр. Бо мал чемнериниң чедишпези билдингир. Ынчангаш совхоз девискээриндеп үнүп, ийи-үш үүс километр, чамдыкта оон-даа ырадыр чоруп каар бис. Ол чорук совхозтуң экономиказынга болгаш продукциянның бот-үнезинге дыка таварымча чок. Ындыг болганда, черле негелде болгаш зоотехниктиг чурум бар болганда, арай деп тыптынып алган мал чемин бөдамчалыг ажыглаар керек: тетчеглеп, төп-чайыл черле болбас, тудум сиген, адыш комбикорм бүрүзүн даңзылап, болбаазырадып, хоолувун болгаш амданын экижидип турганы, ам малга баар.

Мен бодум колхозтуң болгаш совхозтуң мал чеминиң белеткелинге, школага башкылап-даа чораан, чылдыңна киржип келдим. Мээң удуртқан бригадам социалистиг чарышка тиилеттирбейн келген. Бо чылын, харын, сиген белеткелинге анаа ажылчын болуп кириштим. Ынчангаш канчаар ажылдап турганывысты, чедер-четпестеривисти кысказы-биле чугаалаксап тур мен. Телевилелди чугаалажып турар үеде ол кончуг чугула, оон чамдык четпестерни эдип болуур.

Элээн каш чыл иштинде Успа-Хөлдүң Ак-Чыраадан сигенмеп келген бис. Бо чайын, чаъс-чаашкын хөй болганындан, ол черниң шынаазынче техника туржук, чадаг кижи безин кирери бергедээн: суг шыва алган. Ооң уламындан Таңды районнуң «Россия» совхозунуң болгаш Көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының девискээринден мал чеми белеткеп чайладывыс. Үнүш-дүжүдү, тараа-быдаазы болгаш иогаа, картофели магалыг чер чорду. Чону база оиза. Бис баштай ажык ховуга чурттап турдувус, оон хойжу Оюн Хунажык деп мурнакчы малчын артык оон берген. Ол өгүүң тараан ижип, суду-биле шай сүттеп турдувус. Өгүүң кидизи чедишпес боорга, кара-саазынбиле шып алган бис: танывыр-танывас кижилер кээрге, таварымча чогу ажок чорду. А бистиң совхозга чаңгыс майгын-даа, артык ег-даа, черле изиг хүнден, чаъс-чаашкындан болгаш хат-шуургандан чаглактаныптар, ымыраа-сээктен чаштының удуур чүве чок. Маңза база кайның тыптыр. Черге ажылдаар улус чүгле бистиң бригада эвес, черге турумчуур үе чаңгыс-ла бо чай эвес-ле болгай. Ону бодаар херек, мээң бир санавлым ол.

Ырак-узак черде улус-биле совхоз дирекциязының харылзажыры берге болгай. Ынчангаш аъш-чемден эгелээш, ажылдаврынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузарын негевейн тур мен. Биске чүгле чаглак, оон ыңай артык кезектер чугула турду. Бирээде, танывас улуска, ийинде, өске коллективке ындында-ла ховар болгаш чедишпес артык кезектерни чон дузалап турган, ооң ачызында ай четпээнде-ле, 500 тонна сигенни Алгый хөл чанындан ыраккы Солчурже чүдүрүп чоруттуувус. Маңаа Көдээ ажыл-агый министерствозунуң автобазазының дузазы база улуг болган.

Чер аразы ырак болганындан харылзажыры берге дээрзин билир мен. Ынчалзажок Хандагайтының «Чаданган» аgriткультбригадазының биске, чаңгыс-даа катап болза, келгенинге өөрээнивисти демдеглевес аргам чок. А совхозтуң агитбригадазы, көжер кинозу болгаш агитатору азы лектору сиген сөөрткен машиналар-биле база чаңгыс-чаңгыс катап кээп болур турган. Директор биле кормоцех начальниги К. Доңгак бир катап келген.

Корум-чурум шыңгыы, харысалга бедик, социалистиг чарыш чидиг турду. СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң бригадалар аразынга шилчиир Кызыл тугун ийи катап чаалап алдывыс. Президтекчилер Чкалов Куулар, Моңгуш Оттук-оол, кезикчилер Григорий Ховалыг, Ян Шаңнаа, Григорий Ондар, бөлдүрүкчү Николай Доңгак, чүдүрүкчүлер Демьян Доңгак, Александр Кара-Сал, Моңгуш Торлук-оол дээш, черле шуптувус шудургу ажылдаан бис. Дараазында база чорунар дизе, чажам дивес бис.

Таңдыдан кел сал-ла, Бора-Шайның Хову-Бажының көк-сулазын ажаадывыс. Оон соонда бистиң черге бир дугаар тараан рапсты кезип, ийи оңгарга 250-250 тонналы силостадывыс. Ынчангаш совхоз мал чеми белеткээр планыны ниитизи-биле күүседип болгаш, октябрь бирде, Совет Конституция хүнүнүң бүдүүзүкүде, СЭКП райкомунга болгаш райкүүскомга илеткээн.

Ажылывыс ооң-биле доозулбаан, ам кыштагларже мал чеми сөөртүп тур бис. Чоокку хүннерде Успа-Хөлдүң Ак-Чыраже аъттанып-тар бис — Амдайгынының хымыргыжын кезер. Он бирги беш чылды аңаа доозар бис. Бисти телевилелде көрдүген сорулгалар ынчаар улам сорук киирип турар.

Х. СЕМИС,
Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң мал чеми белеткээр бригадазының кежигүнү.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ ШАЛЫЫНЧЫЛАРЫ

Сүт-Хөл районда Чечектигниң хойжу бригадазы бо хүннерде мал *кыштагладыышкынынче организастыг кирген. Кыштагларже мал чемнерин чедирип турар.

Ол бригаданың хойжулары беш чылдың сөөлгү чылын чедишкинниг доозар сорулгадыг ажылдан. СЭКП-ниң XXVII съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышты калбартып турар. Ол чарыштың мурунда бо чылын үүс башка онааштыр 110 хураганы менди алган Секкен-оол Ондар болбушаан. Беш чылдың түңнели-биле олар үүс чеди баш хураганы алган. Дүк кыргын алырынга база чедишкиннерлиг.

Чечектигжилер ниитизи-биле бо беш чылдың дургузында үүс баш хойга онааштыр 94 баш хураганы менди алган. «Алдан-Маадыр» совхозта бо мурнакчы бригаданың ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур съезд мурнуңуң документилери-биле танышарын үргүлчүлеп турарлар. Бригаданың малчынарынга танывдылганы бригадир Хертек Доскаарович Мочак-оол болгаш оон өске-даа пропагандистер, агитаторлар организастап турар.

ЧУРУКТА: Чечектиг бригадазының бригадири Хертек Мочак-оол (оң талазында) мурнакчы малчын ег-бүле Маас биле Секкен-оол Ондарлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ШЫНГА ЧАГААЛАР

МАЛЧЫННАВААНДАА БОЛЗА

Мал малдан чорбаан кижиге хой хүлээп алыры ындыг-ла белен эвес. Бугаров Чымба, боду аныяк эвес-даа болза, Бай-Тайганың Тээлиден көшкеш, «Совет Тыва» совхозтуң хоюн малдай берген.

Бугаров Хертекович ам үш чыл малчыннап турар. Бо үениң дургузунда ол ажылга кызымаан, хой ажылынга эптиин кергускен. Ооң кадарган хоюнуң деңгели эки, бажы хоравас, продукциязы хөй. Ол эрткен чылдарда чүс башка онааштыр чаш төл алырының болгаш дүк кыргырының планнын онаалдаларын күүседип келген. Ажылга ооң дузалакчылары — кадайы Маадырие Кара биле оглу Станислав.

Малчын ег-бүле кыштаглаашкынны эки эгелээн. Кыштааның септелгезин боду кылган. Мал чеми четчир. Кыштагга электри чырыы кииртинмээн боорга, совхоз мотор садыш бергеп. Электри шугуму кыштагдан ийи километр чоок эрткен болганда, чагылар кадаап, ону кыштагга киирери үгулаа. Ол дугайында дилегни малчын совхоз дирекциязынга киирерге, трансформатор тывылбас дээш чылдагаанаар. Республикада ат-сураглыг совхозтуң директору шимченир болза, кадарчының дилээ үүге күүсеттикмес деп? Бо айтырыг талазы-биле боттуг хемчегни алыр керек.

Малчын Бугаров Чымба доозукчу чылды чедишкинниг төндүргеш, он ийиги беш чылды эки эгелээр, партияның ээлчеглиг съездизинге күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш ажылдап турар.

Б. АРТСЮР.

МАЛГА МАНАГ ХЕРЕК

Малды өстүр азырап, оон эът, сүт болгаш дүктү хейиу алыры— хүндүлүг хүлээлге. Ниитиниң хөй баш малын кадарар кылдыр хүлээнип алгаш, сагыш амыр олурар харык кайда боор. Малды кадарып, ажаары — тыва чонуңуң салгалдан салгал дамчаан ажыл-ижи-дир.

Мал кадарары — берге ажыл. Хой-даа, инек-даа, чылгы-даа малды чүгле эрес-кежээ, ажыл-ишчи, кызымак кижилер малдан шыдаар. Ийи-чаңгыс чалгаашүшпеп, олутпай, арагачы кижилер база тургулаар. Олар кадарган малын оорладып, оскуиган болуур. Оон түңнели каража, когаралга чедирип, багай ажылдаан атка дүжүрери чажыт эвес болгай.

Делгер-оол болгаш Чимит-Дамба Моңгуштар — «Сүт-Хөл» совхозтуң мурнакчы малчыннары. Олар ниитиниң малын кадаргандан бээр он беш чыл ажыл чоруур. Ол үениң иштинде төрөөн совхозуңуң экономиказын быжыглаарынга эвээш эвес үлүг-хуузун киирипитирип келген.

Кандыг-даа ажылга чедишкиннериниң кол үнер дээү карак кызыл күш-ажыл болуур. Ылаңгыя төрүүр коданга харысалга, негелде улуг, хүн бүрүүнүң кичээнгейин кошкадыш болбас. Ажыл төрүүр малдан тел камгалап алыры-биле кызыгаарланмас, одар-белчиир, суксуи-суггат, турлагхонаш дээш оон-даа өске ажылдар хөй. Кышкы үеде одарны шын таарыштырар, хой төрүвейн турда ырадыр, төрүүр деп барганда чоокку одарларга кадарары чугула.

Хөй чылдарда чыып келген байлак дуржулгазындан Делгер-оол Моңгуш хейиу көрүп, билип кажараан, чыл саныяда кергүзүглерин кудулаттайн, улам бедидип келген. Төрүүр үүс башка онааштыр 90-дан эвээш хураган ап көрбээн. Малчыннар ортузунда зооветередилгелерге доктаамал киржип, чамдык аарыларга удур сыкыртыышкыны, тарымышкынарны малчын боду чорудуп, эмнээшкиннерни кылып турар.

Малчын кижиниң ижи — кешкүи кымын безин чамдык таварылгаларда одар солуп көжер. Өске одарга, турлагта мал ындыг белеп чаңчыкпас, одар-белчиир эки-даа болза чурттаар оран-сава белен эвес база тургулаар. Делгер-оол Моңгуш ындыг бергелерге малчыннап келген үезинде чаңгыс эвес, каш-даа катап таварышкылаан. Быжыг тураторуң, карак кызыл күш-ажыл-биле ол бергелерни ажып, малдаан малын менди камгалап ап келген.

Чамдык малчын эштер боттуң дыжын харап, машина-техника четпес черлерже көжериниден түвексинер суг болгулаар. Делгер-оол Моңгуш ындыг эвес, Сүт-Хөлдүң кадыг-берт черлерде сүүзүнүг оъттуг чайлагларже аъдынга үдүртүнүп алгаш көжүп чоруттар. Аңаа баргаш безин каш-даа катап одар солуп көжер, Өске одарга, турлагта мал ындыг белеп ап турар бис. Оон алдыган дүжүттүң кырымга хараган аразының сигенин кезип алыр. Бо мал чемнериниң чедишпези билдингир. Ынчангаш совхоз девискээриндеп үнүп, ийи-үш үүс километр, чамдыкта оон-даа ырадыр чоруп каар бис. Ол чорук совхозтуң экономиказынга болгаш продукциянның бот-үнезинге дыка таварымча чок. Ындыг болганда, черле негелде болгаш зоотехниктиг чурум бар болганда, арай деп тыптынып алган мал чемин бөдамчалыг ажыглаар керек: тетчеглеп, төп-чайыл черле болбас, тудум сиген, адыш комбикорм бүрүзүн даңзылап, болбаазырадып, хоолувун болгаш амданын экижидип турганы, ам малга баар.

Мен бодум колхозтуң болгаш совхозтуң мал чеминиң белеткелинге, школага башкылап-даа чораш, чылдыңна киржип келдим. Мээң удуртқан бригадам социалистиг чарышка тиилеттирбейн келген. Бо чылын, харын, сиген белеткелинге анаа ажылчын болуп кириштим. Ынчангаш канчаар ажылдап турганывысты, чедер-четпестеривисти кысказы-биле чугаалаксап тур мен. Телевилелди чугаалажып турар үеде ол кончуг чугула, оон чамдык четпестерни эдип болуур.

Элээн каш чыл иштинде Успа-Хөлдүң Ак-Чыраадан сигенмеп келген бис. Бо чайын, чаъс-чаашкын хөй болганындан, ол черниң шынаазынче техника туржук, чадаг кижи безин кирери бергедээн: суг шыва алган. Ооң уламындан Таңды районнуң «Россия» совхозунуң болгаш Көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының девискээринден мал чеми белеткеп чайладывыс. Үнүш-дүжүдү, тараа-быдаазы болгаш иогаа, картофели магалыг чер чорду. Чону база оиза. Бис баштай ажык ховуга чурттап турдувус, оон хойжу Оюн Хунажык деп мурнакчы малчын артык оон берген. Ол өгүүң тараан ижип, суду-биле шай сүттеп турдувус. Өгүүң кидизи чедишпес боорга, кара-саазынбиле шып алган бис: танывыр-танывас кижилер кээрге, таварымча чогу ажок чорду. А бистиң совхозга чаңгыс майгын-даа, артык ег-даа, черле изиг хүнден, чаъс-чаашкындан болгаш хат-шуургандан чаглактаныптар, ымыраа-сээктен чаштының удуур чүве чок. Маңза база кайның тыптыр. Черге ажылдаар улус чүгле бистиң бригада эвес, черге турумчуур үе чаңгыс-ла бо чай эвес-ле болгай. Ону бодаар херек, мээң бир санавлым ол.

Ырак-узак черде улус-биле совхоз дирекциязының харылзажыры берге болгай. Ынчангаш аъш-чемден эгелээш, ажылдаврынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузарын негевейн тур мен. Биске чүгле чаглак, оон ыңай артык кезектер чугула турду. Бирээде, танывас улуска, ийинде, өске коллективке ындында-ла ховар болгаш чедишпес артык кезектерни чон дузалап турган, ооң ачызында ай четпээнде-ле, 500 тонна сигенни Алгый хөл чанындан ыраккы Солчурже чүдүрүп чоруттуувус. Маңаа Көдээ ажыл-агый министерствозунуң автобазазының дузазы база улуг болган.

Чер аразы ырак болганындан харылзажыры берге дээрзин билир мен. Ынчалзажок Хандагайтының «Чаданган» аgitкультбригадазының биске, чаңгыс-даа катап болза, келгенинге өөрээнивисти демдеглевес аргам чок. А совхозтуң агитбригадазы, көжер кинозу болгаш агитатору азы лектору сиген сөөрткен машиналар-биле база чаңгыс-чаңгыс катап кээп болур турган. Директор биле кормоцех начальниги К. Доңгак бир катап келген.

Корум-чурум шыңгыы, харысалга бедик, социалистиг чарыш чидиг турду. СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң бригадалар аразынга шилчиир Кызыл тугун ийи катап чаалап алдывыс. Президтекчилер Чкалов Куулар, Моңгуш Оттук-оол, кезикчилер Григорий Ховалыг, Ян Шаңнаа, Григорий Ондар, бөлдүрүкчү Николай Доңгак, чүдүрүкчүлер Демьян Доңгак, Александр Кара-Сал, Моңгуш Торлук-оол дээш, черле шуптувус шудургу ажылдаан бис. Дараазында база чорунар дизе, чажам дивес бис.

Таңдыдан кел сал-ла, Бора-Шайның Хову-Бажының көк-сулазын ажаадывыс. Оон соонда бистиң черге бир дугаар тараан рапсты кезип, ийи оңгарга 250-250 тонналы силостадывыс. Ынчангаш совхоз мал чеми белеткээр планыны ниитизи-биле күүседип болгаш, октябрь бирде, Совет Конституция хүнүнүң бүдүүзүкүде, СЭКП райкомунга болгаш райкүүскомга илеткээн.

Ажылывыс ооң-биле доозулбаан, ам кыштагларже мал чеми сөөртүп тур бис. Чоокку хүннерде Успа-Хөлдүң Ак-Чыраже аъттанып-тар бис — Амдайгынының хымыргыжын кезер. Он бирги беш чылды аңаа доозар бис. Бисти телевилелде көрдүген сорулгалар ынчаар улам сорук киирип турар.

Х. СЕМИС,
Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң мал чеми белеткээр бригадазының кежигүнү.

ХЕРЕГЛЕЛ БАРААННАРЫ КӨВҮДЕЗИН ДЭЭШ

Арга-арыг байлаан чеп ажыглаар, ону өстүрүп көвүдедир дээш хемчеглерни алыр сорулга ыяш ажылагыйларның мурнуида туруп турар. Кол берип турар продукция тудуг материалдары, кат-чимис болзажок, арга-арыгдан чамдык хереглел барааннарын бүдүрүп болурунуң аргазы бар. Ынчангаш районнарда ажыл-агыйлар бо талазы-биле даалгаларны алган.

Туранның ыяш ажыл-агыйы чонуңуң хереглел барааннарының чамдык хевирлерин бүдүрүп турар. Соңга чаактары, ширбиниш, шапталыр хадыг салбактарын кисточка, шала маназы, хаарылдаттынган материалдар дээш еске-даа хевирниң материалдарын ында белеткеп турар. Оон аңгыда кат, тоорук, мөөгү болгаш эм оъттар чыыр онаалда база бар.

Бүдүрүлге 9 айларда продукция сайгарарының планын күүседкен. Санитарлыг кезилдени 194 гектарга чорудар тургаш, 225 гектар шелдү аштап арыглаан. Ажаалда кезилдезин 7 гектарга хейиү кылган. Ыяш олуртуруи пландан хейиү чорутқан. Үрезин белеткелин барык ийи катап ажыр күүседкен. Бо чайын 157 килограмм киш-кулаа, 370 килограмм мөөгү чыгдынган. Мөөгүнү планга немей 70 килограмм хейиү белеткээн. 500 шапталыр салбактар кылыр онаалдазын коллектив 700 чедирген.

Ыяш сөөртүрүн 2 муң кубометрге ажыр күүседкен. Нормативтиг арыг продукция бүдүрериң 5 муң рубльге ажыр боттандырган. Чоокуй хереглел барааннарын 16,5 муң рубльге бүдүрер тургаш, ону 25,8 муң рубль кылдыр күүседкен. 1,8 муң кубометр дилиг материалдарын кылыр онаалда 2,2 муң кубометр кылдыр күүседттинген. Колкол көргүзүглер талазы-биле планын ыяш ажыл-агыйы бо чылын күүседкен. 180 тонна сигенни кезип белеткээн.

Хереглел бараанын бүдүрерии моон-даа соңгаар көвүдедириниң аргазы бар деп, директор И. П. Семенов демдегледи. Ынчалза-даа бараан саарылгазының планы, кайы хевириниң продукциязын чежени бүдүрериниң онаалдазы чыл-чылдың аңгыаңгы. Министерствонуң берген планындан районнуң чурттакчыларының ол бараанга хереглели көвей-даа, эвээш-даа болуп болур. Бис салбактарны районнуң чурттага-коммунал ажыл-агыйыбиле керээ ёзугаар белеткеп турар бис. Чамдыкта артыр белеткээнин албас-тыр деп, ол чугаалады. Ооң ол хомудалы чеп. Өске ажыл-агыйларның белеткээнин балды сыптары чамдык черлерде мөөнелеп берген чыдар. Чежени белеткээри, кымга дужаары тодаттынмаанда, продукция бүдүрери, ооң шынарын экижидери ындыг-ла белен эвес. Ындыг болганда республикадан азы райондан дашкаар оны сайгарарын өөренип көөрү негеттинип турар, азы планнаашкынны экижидери чугула.

Тудуг материалдарын, соңга, эжик блоктарын чазакылга цегиниге кылып турган. Аңгы-аңгы чагыглар күүседирге, хемчээлдер дөмей эвес. Ооң түңнелинде продукцияның стандарттарга дүүшпес болганындан, ол цехтиң ажылын соксаткан. Азы хереглекчи доктаамал эвес, продукция шимчээшкин чок болуп турган. Бирде кыштагда бажың, мал кажаазының эжик-соңгазын, бирде чурттакчыларның чагыын кылып турган. Чамдыкта чагыг үстү бээрге, продукция чыглы бээр таварылга турганын удуртукчулар демдегледи.

Ыяш кезер чөрлер шаарган. Дыттан дилиг материалдары белеткеп турар. Чымчак материалдар кезип болбаазырадыр болза, еске-даа суй-белек чергелиг бараанларны кылыр арга бар. Дериглер, станоктар чедишпезиниден бергедээшкиинер болуп турар. Шала маназының шынары куду болуп артпышаан. Чайгы үеде бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга байдал таарымчалыг. Кышкы үеде ажылдарынга белеткелди амдан эгелээр болза эки. Дашгыгаа ыяш белеткээри белен эвес. Ынчангаш ам бир чаа цех тударын күзенчиг болуп турар.

Бо беш чылда бүдүрүлге элээн хөгжөөн. Бир эвес 1978 чылда 70 муң кубометр ыяшты белеткеп турган болза, бо чылын 200 муң кубометрни белеткээр. Ыяш дилер ийнги цехти ажыглалга киирген соонда, дилдирген ыяш хемчээли 1978 чылда 292 муң кубометрден 617 муң кубометр чедир өскен. Чонуңуң хереглелиниң өскени-биле амдаа продукция бүдүрериниң хемчээлин улгаттырарын чедип алыр сорулга туруп турар.

Кичээнгейге алза чогуур бир айтырыг — бүдүрүлгениң бодунуң техниктиг баазазының калбартыры. Септелге мастерскаязы чок болгаш үрелген техниканы дораан кылып аптары берге. Ыяш, бензин сөөртүр машина, дөрт чүк, үш өрт машиналары, ийи автосамосвал болгаш он ажыг тракторлар бар. Артык кезектер чедишпес болгаш дарый септээри болдунмайн турар. Ырак тайга-сынга берге оруктуг черге ажылдаар болгаш техника септелгезинге тускай баазя тургузары күзенчиг деп, удуртукчулар санап турар.

Ыяш ажыл-агыйының ажылдакчылары арганы өртен камгалаар дээш күжениишкинниг ажылдан турар. Бо чылын ол девискээрге өрт болбаан.

Партияның XXVII съездизинге уткуштур бригадалар аразында чарышты организастаан. Чарышка бирги черни Туран лесничествозу (лесничи Л. П. Максимова) тиилекчи болган. Санитарлыг кезилдеге турган П. В. Малышев социалистиг хүлээлгезин ажыр күүседкен. Ооң чуруун республикаңның Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунуң хүндүлел самбыразында киирген.

Ажыл шагының чидирини эвээжедир, камналга чурумун шыңгыырадыр талазы-биле

Ала-Тоонуң соңгу эдээнде, Чуй шынаазының ортузунда Киргизиянның найысылалы Фрунзе хоорай чаптылган. Сөөлгү беш чыл дургузунда мында чаа чурталга районнары кестүп кээп, кудумчулар, сесерликтер болгаш шелдер чараш чаагай шинчи кирген.

ЧУРУКТА: Ала-Тоо шелде Улустар найыралының тураскаалы.

С. МЕТЕЛИЦА болгаш В. ВОРОТНИКОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧАА ШКОЛА ТУДУУНДА

Ак-Туруг ортумак школазының немелде тудуунда «Тыва совхоз тудуг» каттыжыышкынының № 3 КМК-зының, А. Кызыл-оол биле Г. Моңгуш оларга удурткан ийи звеноларын быжыглаан. Тудугну хуусазында хүлээдир дээш олар кызымак ажылдан турар.

Шеверлекчилерден К. Сарыглар, Р. Моңгуш, А. Ооржак, Б. Куулар, В. Хомушку хүн нормазын 130 хуу чедир күүседип турарлар. Чадаанаңның профтехучилищезин дооскаш, үш чыл ажыг тудугжулап турар бо шеверлекчилериниң ажылын «Ак-Туруг» совхозтуң удурткучулары мактап турар. Чаа, чырык школаны чыл төнчүзүнде доозарын тудугжулар хүлээнген.

С. СОТНАМ.

ӨӨРЕНИП КӨРЗЕ

Амгы үеде кедээ суурларның хөгжүп турары кайгамчык. Кайа-даа бээрга чурттакчыларның хөй кезии чырык, чылыг болгаш делгем бажыңнарда чурттап турар. Бистиң Ак-Туруг суурда база ындыг. Ынчалзажок удуртукчуларның бүрүүзүндан, чамдык өг-бүлелерниң бажыңга чединмейн баар таварылгалары база бар. Ылаңгыя үргүлүү көжүп чоруур малчыннар пенсияже үнгенде азы ааранда суурга, эмчи чаңында, дергүлтереллериниң хайгааралыңга чурттаар дээш, бажың тыппайн баргылаар. Оны өөренип көөрү чугула.

Чүлдүм Чимит-оол малчыннап турда, бичии бажыңында школачы уруглары чурттап турган. Кадайының херээ аарый бээрге, ол бажыңында чурттай берген. Ооң шөлү он алды дөрбелчин метр. Өг-бүленің кежигүннери — чеди кижи, оларның дөрту өөреникчи.

Чимит-оол Одучүевич 1974 чылдан бээр бажың эрежин келген, ажылдан турар совхозу амдыгаа чедир бажың бербээн. Бо өг-бүленің берге байдалын көргеш, мен бодум база кедээ Совет күүскомунга болгаш профкомга чедип турдум. Олардан кордал чок боорга, ам канчаар, силерден дуза дилеливем, редакция.

Дадар-оол МОҢГУШ,
«Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

ДУЗАЛАЗА

Эрзин районда Нарын суурнуң Лесная кудумчузунда чээрби ажыг өреге бар бис. Хеминң суу үеллээрге, бистиң бажыңнарывысты алыр. Суг ажар черни дуглап бээрин үш чыл дургузуида совхоз дирекциязындан, кедээ Совет күүскомундан дилеп келдивис. Мен СЭКП райкомунче бижип-даа турдум. Кайыындаа дуза тыппадывыс.

Мен пенсиялагыже чедир ниитиниң ажылын кылып келдим. Ам-даа аар-саар ажылдарны кылып чор мен.

С. СЕВИЛ-ОЧУР,
күш-ажылдың хоочуну.

ТАРААНЫ ТӨКПЕС

Тараа кампаар дугайында чугаа дыка хей. Ынчалзажок ол үнелиг чугааны боттандырбайн баар таварылгаларывыс бо-ла турар.

Чоокта чаа Арыскан суурнуң чанында төгүлген тараа көрдүм: ийи орук карышкан черге эгген машинаның кузовундан төгүлген хире. Чолаачы харысалгазын бедидип, оожум чораан болза, адыш-даа тараа кайнын тектүр. Ындыг чорукту болдурбас херек.

К. КОМБУ,
Улуг-Хем район.

БРИГАДАНЫ ОЛ КӨДҮРГЕН

Токарьларның комсомолчуанныктар бригадазын оон чаа удуртукчузу коммунист В. Уманец Днепрниң машина кылыр В. И. Ленин аттыг заводунуң мурнакчы коллективтериниң дениелинге чедир кедүргеи. Ол бүдүрүлге черинин социологтар дузазы-биле ажылдан кылганы бригадирлерин албан-дужаалынга кандидаттарны шилип алыр талазы-биле системазы ол ажылчынның организакчы арга-мергежилдиин илередиринге дузалаан.

Механиктиг цехтиң ажылчыннарының аразынга айтырыглырлыг хуудусту тарадырга: В. Уманец ажыл-херекчи болгаш политиктиг бедик шынарларлыг, бодунуң эш-өөрүнүң иштинде мурнакчы деп атты төлептин-биле эдилеп турарын илереткеп. Ынчангаш ол бүгүнү, а ол ышкаш нааы-харыы, ниити билиг болгаш профессиязынга белеткеттингениниң деңнелин барымдаалаш, ону бригадирге бадылаары-биле ажылчынарның хуралынче киирер деп шиитпирлээн. Партколмуң бодап турганы ниити санал-онал-биле дөмей боон, коллектив ону чаңгыс үн-биле деткээн.

Ол дуржулгалыг ажылчынның ынчалза-даа стаж талазы-биле аныяк удуртукчуиуң бут кырынга быжыыбиле турарыига ол адыр талазы-биле институттуң ук заводта кадрлар мергежили бедидериниң филиалы дузалаан: ында кадрларны өөредирии организастаан. Ажылчыннар коллективтериниң удуртукчулары ийи неделяның иштинде бот-орулга-чарылганың онзагай чүүлдерибиле болгаш бригада керээзин ажыглаарының дуржулгазы, нормалаашкында болгаш ажыл төлевириниде чаа чүүлдер-биле ханы таныжар болгаш педагогиканы база психологияның аргаларын өөренир. Өөредилге программазында ол ышкаш будүрүлге черинин кол-кол специалистери-биле ужуражырын болгаш беседалажырын база көрүп турар.

Будүрүлгенин биче командирлерин ында партия комитеди кичээнгей болгаш сагыш салыышкыны-биле хүрээлээн. Ынчалза-даа даазидырган херек дээш олардан негелдени база шыңгыырадып турар. Олар чедип алган билиин херек кырында канчаар ажыглап турарыл, олардың удуртқан коллективтеринде ажылды организастаакының деңнели болгаш моральпсихологтуг байдал кандыгыл дээш, еске-даа янзыбүрү айтырыгларны бригадалар аттестастарының талазы-биле завод комиссиязы өөренип көрүп турар. Социологтарның дузазы-биле будүрүлгенің тус-тус участоктарында ажыл-херектиг канчаар чоруп турарының байдалын сайгарган, ол комиссия, ындыг удуртукчуларның ажылының кандыг боон турарын тодарадыр.

— Бистиң бригадаларывыстың составында бүгү ажылчынарның 80 хире хуузу ажылдап турар — деп, ол заводтуң парткомунуң секретары В. Петров чугаалап турар.— Будүрүлгенің адакы звеноларының удуртукчуларын шилириниң, таварыштыр томуйлап тургузарының болгаш кижизидиринин системазы бисте тургустунган. Бистер социологтариың сүмези чокка кадрлар айтырыгларының талазы-биле чаңгыс-даа шиитпир хүлээп албастаан бис.

Сөөлгү чылдарда бистиң үш үүс хире бригадирлеривистен чүгле 11-ии солуур ужурга таварышкан бис. Социологтарга даяныр чорук будүрүлгенің чедишкинниг болгаш дең-дески ажылдаарынга дыка дузалап турар.

Бригадирлер апарган кижилериниң мурнуига оон-даа ыңай өзериниң оруктары база ажыттынар. Аттестацияны чедишкинниг тудуп эрткен адаккы звенолар удуртукчулары оон-даа ыңай деп-шиттинер кадрлар курлавырынга кирер апаар.

В. САНИН,
СЭТА-ның корр.
Днепропетровск.

Ажылчы чон ортузунга масса-политиктиг ажыл

ШЫННЫГ СӨС, БОТТУГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕР-БИЛЕ КИЖИЗИДЕР

Чаа кижини кижизидериниң, бүгү совет улусту коммунистиг ханы үзел-бодалга хевирлээриниң болгаш аңаа үндезилээш, ооң күш-ажылчы, хөй-ниитичи идепкейин кедүрериниң айтырыглары партияның кичээнгейиниң төвүнде. «Чаа кижини хевирлээри — чүгле эң чугула сорулга эвес, харын коммунистиг тургузуушкунуң чугула негелдези болурун бистиң партиявис барымдаалап турар» — деп, СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленуму айткан.

Партияның бо принципиалдыг айтыышкыны районнуң партия организациязының ажыл-чорудулгазының үндезини болуп турар. Ол Пленумнуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып тура, СЭКП Тожу райкому, партия организациялары идеологтуг, масса-политиктиг ажылдың ажыктыын бедидер талазы-биле элээн хемчеглерни боттандырып, практиктиг сорулгаларны шиитпирлээри-биле ол ажылдың харылзаазын күштелдирериңе онза кичээнгейни салган.

Чон ортузунга масса-политиктиг ажылды организастаары районда элээн экижээн. Аңаа киржири-биле бүдүрүлгелериниң, организациялардың, албан черлериниң удуртукчуларының болгаш тускай эртемниглериниң хөй кезии хаара туттунуп турар.

Коммунистиг кижизидилгениң, чон ортузунга агитасмассалыг ажылдың айтырыгларын партия райкомунуң пленумунга, бюрозунга удаадараа чугаалажыр апарган.

Ажылчы чонның политиктиг медерелин болгаш чогаадыкчы энергиязын сайзыраңгайжыдарыңа масса-политиктиг ажылдың ролю амгы үеде улуг. Ынчангаш районнуң партия организациялары политиктиг агитация тодараг сорулгалыг болгаш дээш кичээнгейни кошкатпайн турар.

Кижизидилге ажылының кол чепсээ кылдыр лекция, беседаны, политинформацияларны, чаңгыс аай политхүннерни удаа-дараа ажыглап турар. Мурнуку чылдарга бодаарга, «Билиг» нииитилелиниң район организациязының шынар составы экижээн. Чон мурнунга удаа-дараа чүве чугаалап турар дуржулгалыг лекторлар бисте бар. Оларга Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы В. С. Тамдын-оол, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи И. А. Дорофеев, Ырбан школазының директору О. Ф. Ширинкина, Ий кежээ Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы С. К. Хоядыр, район эмнелгезиниң улуг эмчизиниң оралакчызы Т. В. Ширижик, СЭКП райкомунуң нииити киллдис эргелекчизи Д. Х. Мылдык болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Политхүнеринi организастыг, дээштиг байдалга эртгиерин чедип алыр дээш СЭКП райкому, партия организациялары улуг кичээнгейни салып келген. Ай саныда болуп эртип турар чаңгыс ай политхүннерге партия, совет, ажыл-агый удуртукчуларындан 30 ажыг кижи киржип турар болгаш дыңнакчыларның саны ортумаа-биле 900 хире кижи чедип турар.

Мал кыштагладыр турар үеде малчыннарны бүгү тала-биле хандырарын чурумчудары-биле турлагларны беш маршрутка хуваараи. Айның үшкү пятницазында-ла болур чаңгыс аай политхүнде бүгү малчыннарга, лекция, беседа-биле чедип, комплекстиг үнүүшкүннерни кылып турар бис. Малчын турлагларга барган агитбелүк ажыл-ишчилер мурнунга беседа кылыр, оларның сонуургап турар айтырыгларынга харыылаар, кинофильмнерни, агиткультбригаданың концертин көргүзер, эмчи болгаш садыг хандырылгазын организастаар. Кыштаглаашкынны организастыг эрттирери-биле база малчыннарга дуза чедирери-биле малчын турлаг бүрүзүнде партия райкомунуң, райкүүскомнуң төлөзэзин болгаш район төвүнүң организацияларын быжыглаар. Кыштаглаашкынның чоруп турарының дугайында оперативтиг медээ берип турары-биле бет кижилиг тускай бөлүк база тургустунган.

Күш-ажылчы коллективтерге СЭКП-ниң иштики болгаш даштыкы политиказын оперативтиг тайылбырлаарынга агитколлективтериниң, политинформаторларның белүктериниң үжүр-дүзазы улуг. Районда амгы үеде 186 агитатор, 146 политинформатор чон ортузунга масса-политиктиг ажылды чорудуп турар.

Чон ортузунга политиктиг кижизидилге ажылын чорударынга көскү агитацияның ролю улуг. Ынчангаш ону улам сайзыраңгайжыдарының айтырыглары СЭКП райкомунуң, партия организацияларының, күш-ажылчы коллективтериниң кичээнгейинде турар. Район төвүнде болгаш чурттакчылыг чер бүрүзүнде бар көскү агитацияның янзы-бүрү хевирлерин чаартып, оларның дээштии дээш кичээнгей кошкавайн турар.

Көскү агитацияның ужуртказы СЭКП-ниң XXVII съездизинге тураскаатkан «Кижи күш-ажылы-биле алдаржыыр» деп темалыг көрүлдеге улам илерээн. Көрүлде үезинде район төвүнүң шимелдезинче улуг кичээнгей салдынган турган. Эрги лозуңнар, стендилер, көргүзүг самбыралары чаартынган. Чижээ, «Корум-чурумнуң эзлери —бистер боттарывыс бис», «Бүгү-ле чүвени — кижиниң чаагай чоруунга», «Ленининиң чагыын ёзугаар чурттаар, ажылдаар болгаш өөренир», «Улус депутаттарының Советтери» деп стендилер районнуң иштики херектер килдизиниң, Ийниң кадыкшылга школазының, Тоора-Хем кежээ Совединиң, район эмнелгезиниң чанында таарыштыр тургустунган. Районнуң Культура бажыңының баарында «Партияның болгаш чазактың Тыва дугайында сагыш салыышкынына шалыпчы ажыл-иш-биле харылаалы» деп эгелиг улуг хемчээлдиг стенд кылдынган.

Социалистиг чарышты улам сайзырадырын болгаш ону организастаарын экижелерин партия сайзыраңгай социализмниң социал-экономиктиг депшилгезиниң үндезини деп көрүп турар. Чарыш тиилекчилерин мораль талазы-биле деткип, шаңнап-мактаарының системазы районда ажылдап кылдынган болгаш ажыглаттынып турар. Маңаа СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң болгаш ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугун тыспыры, районнуң Хүндүлел самбыразынга киирери, Күш-ажылчы алдар тугуи көдүрери, хүндүлел болгаш мактал бижиктерни, «Мергежилиниң тергиини» деп кызыл кожааны тыспыры болгаш ооң-даа өске хемчеглер хамааржыр.

Сөөлгү чылдарда чон ортузунга чоруттунуп келген масса-политиктиг ажылдар Тожунуң экономика, социал-культура талазы-биле хөгжүлдезинге чамдык багай эвес түңнелдерни чедип алырынга деткимчени берген. Он бирги беш чылдың эрткен дөрт чыл тос айларында күрүнеге пландан ажыр 119 тонна эттиг, 151 тонна сүттүг, 2,4 тонна дүктүг 148,2 муң рубльге саткан. Бо чылдың тос айларының планныг онаалдаларын үлетпүр продукциязы бүдүрер талазы-биле 111,4 хуу, күрүне болгаш кооператив садыының бараан саарылгазының талазы-биле 100 хуу, ниитининиң чемненилгезиниң талазы-биле 104,8 хуу, амыдырал хандырылга ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээлиниң талазы-биле 101,8 хуу күүсеткен.

Чамдык кылдының турар ажылдар-биле чергелештир чон ортузунга масса-политиктиг ажылдың дээштиин бедидер талазы-биле четпестер ам-даа бар.

«Ёзу барымдаалаар болгаш эмин эрттир сургаал кылыр чоруктар ам-даа шаптыктап турар. Хоозун сөстер шуугаарындан, кижилер-биле шынныг сөс-биле чугаалажып билбезинден ховар эвес четпестер туруп кээр» —деп, СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев демдеглээн.

Бо үүлдер долузу-биле биске хамааржыр.

Ам, СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш бүгү совет кижилериң белеткенип турар үезинде бисте бар четпестерни дарый чайладып, масса-политиктиг ажылды чон ортузунга улам күштелдирери чугула апарган.

«Кижилерни марксизм-ленинизмниң идеяларынга кижизидер, шынныг сес болгаш боттуг ажыл-херектер-биле кижизидер, экономиктиг болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээринге, күрүнени, бүдүрүлге болгаш ниитилел херектерин углап-башкарарынга ажылчы чоннарның улам-на калбарып турар киржилгези-биле политиктиг чырыдышкынны, идейлиг салдарны холбаштырар херек — деп СЭКП ТК-ның октябрь (1985 ч.) Пленумунга демдеглээн. Ынчангаш бистер чогум-на ол угланыышкын-биле ажылдаар ужурлуг бис.

Бо хүннерде бистиң чугула сорулгавыс — СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң төлевилелин, СЭКП-ниң Уставыгa өскерилгелерниң төлевилелин, 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарын кижи бүрүзүнге чедир калбаа-биле таныштырып тайылбырлаары болур.

С. САЛЧАК,
СЭКП Тожу райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар

ҮЛҮҮН КИИРИП ТУРАР

Улуг-Хем районда төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдары, ол ышкаш Тываның төөгүзүүде онзагай болуушкуннарның тодаргай херечилери болур тураскаалдыг черлер база бар. Суурларда болгаш турлагларда тывалариың феодалдыг тургузугдан сайзыраңгай социализмниң үе-чадазынга чедир эртип келген төөгүзүн бадыткап турар төөгүлүг үүлдер таварышкылаар. Чижээ, орус тараачыныарыың Торгалыг суурда бажыңнарының болгаш ажыл-агыйының девискээриниң кандыг турганын бадыткап турар тудуглар ам-даа арткан. Торгалыгта бирги колхоз тургустунганындан бээр 5ɸ чыл болган. Тывага баштайгы колхозтарның төөгүзүн (Торгалыгның чижээнге) ол суурда ортумак школада «Төрээн чериң ээрен» деп бөлгүмниң киржикчилери чыып турар. Ада-чурттуң Улуг дайынынче Төрээн чуртун камгалаар дээш, хөй-хөй торгалыгжылар аътанган турган. Оларның эрестидим чоруун мөңгежидип, чаңгыс чер чурттугларының Культура бажыңының чанында тураскаалды Тиилелгениң 40 чылының бүдүүзүнде ажыткан. Ол тураскаалды тургузарынга улус депутаттарының кедээ Совединиң күүсекчи комитеди, совхозтуң дирекциязы, партия комитеди, школаның башкылар болгаш өөренiкчилер коллективтери идепкейлиг киришкен. Мыңдыг чижектерни районнуң ооң-даа еске суурларындан кээр бис.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга немец-фашистиг ажелекчилерни чылча шаварынга эки туразы-биле барып, эрес-маадырлыы-биле киришкен чаңгыс чер чурттугларының аттарын мөңгежиткен тураскаалдар Арыг-Бажы, Хайыракан, Булуң-Терек, Арыг-Үзүү, Чаа Чаа-Хөл суурларда, Шагаан-Арыг хоорайда тургустунган. База ол ышкаш 1921 чылда Тыванның девискээринче шургуп кирип келген кыдат милитаристерни үндүр сывырып, чок кылырынга киришкен дайынчыларга тураскаал Даг-Ужунда кылдынган. Ооң бүдүн-бүрүн турарын комсомол райкому хайгаараалга алган.

Эрте-бурунгу түрк бижиктиг болгаш хаалларда чуруктарлыг төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдары район девискээрининиң он тос черинде бар болуп турар. Оларны аныяктарга көргүзүп, ону камгалаар талазы-биле кижизидилге ажылын Бүгүэвилелдиң төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар талазы-биле эки тура ниитилелиниң Тыва салбырының районда эге организациялары тодаргай ажылдарыны кылып чорудуп турар. Он дөрт школада, алды совхозта, бүдүргүлге, албан черлеринде, организацияларда эге организациялар тургустунган. Төөгүнүң тураскаалдыг черлеринче: Ленинград, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларже, Шүшенское, Хову-Аксы суурларже бо чылын 800 ажыг өөренiкчи экскурсиялаан. Тиилелгениң 40 чылының бүдүүзүнде дайын киржикчилери-биле алдан ажыг ужуражылга кежээлери эрткилээн. Хоочунар В. Н. Братилова, Д. Х. Бегзи-Хуурак, Х. Т. Очур, К. Ч. Доржукай, А. Н. Сундуй, В. К. Норбу, И. Т. Бойдаренко, К. М. Омаров, Д. Р. Кукарин олар кежээлерге кээп, аныяктарны совет патриотизмге кижизидеринге идепкейлиг каржип турар.

Арыг-Үзүү (эге организация даргазы К. Шалык), Арыскан (Г. Даржай), Чаа Чаа-Хөл (В. Кызыл-оол), Торгалыг (М. Чудаан-оол), Чаа-Хөл (З. Аржаалай), Кызыл-Даг (А. Даваадор), Ак-Туруг (М. Демиржаан) суурларда эге организациялар тураскаалдар камгалаар талазы-биле тайылбыр ажылын эки чорудуп, кежигүи саның чыл бүрү өстүрүп, дадывыры ей-шаанда дужаан турар.

Бистиң райондан беш суур, район төвү Шагаан-Арыг хоорай Саяи-Шушенск гидроэлектростанцияның суг шыгжамырының девискээринче кире бээр. Ынчангаш Чаа-Хөл, Кара-Тал, Эйлиг-Хем, Көк-Чыраа, Үрбүн суурларга болгаш Шагаан-Арыг хоорайның девискээринге археологияның, төөгүнүң элээн каш экспедициялары ажылдаан. А ук суурларда школачылар суур төөгүзүү чыып, бижип, кызыл өскүлер ажылын идепкейлиг чорудуп, фотоальбомнарны долдурүп, школаларда чурт-шинчилел бүлүңнарын кылгылаан. Тодаргай ажылды Чаа Шагаан-Арыг ортумак школа коллективи кылып чоруткан. Школада төөгү башкызы Г. Черненконуң удуртулгазы-биле чурт-шинчилел бөлүмүнүң киржикчилери экспонаттарны ам-даа чыып турар. Бо школада чурт-шинчилел музейи бар. Музей Тыванның, Москваның, Ленинградтың төөгү-археология эртемденнери-биле харылзаалыг. Эрги Шагаан-Арыгда бот-тывынгыр ус дарган, шевер бызайчыларның түдүп тургусканы ийи каът бажыңнарны ол хевээр Чаа Шагаан-Арыгже көжүрүп туткаш, аңаа музей ажыдар деп планнап турар. Ынчалаа-даа сан-хөө айтырыы, ооң документациязы белеткестинмээн хевээр. Бо талазы-биле районнуң архитектору, хоорай Совединиң күүсекчи комитеди, тураскаалдар камгалаарының район организациязы кичээнгей салып, айтырыгны дарый шиитпирлээри чугула. Чаа Шагаан-Арыгта ажык дээр адаанга музей кылып болурумуң бүгү барымдаазы бар. Ону Культура министерствозу, район Совединиң күүскомунуң культура килдизи дарый шиитпирлээр апаар.

Кылдының турар ажылдарга чергелештир четпестер бисте бар. Район девискээринде бар тураскаалдарның чаагайжыдыгга, каасталгазы куду деңнелде. Оларны чаагайжыдып, чаартып азы эде кылдыкрар талазы-биле ажылдарны акшаландырар ажылды кедээ Совет күүскомнары чедир шиитпирлээп чадап турар. Чер-черде эге организацияларга деткимче, дуза херек.

К. БИЧЕ-ООЛ,
СЭКП Улуг-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи.

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ЧОРУДАР

Партия сайзыраңгай социализмни болбаазырацгайжыдар, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле нарын болгаш улуг хемчээлдиг сорулганы салган. Ол бүгүнү амыдыралга боттандырары экономика, кижилер аразында харылзаа-холбаа, кижизидилге айтырыы дээш амыдыралдың бүгү-ле талаларын хаара туруп турар. Улус ажыл-агыйын интенсивтиг орукче шилчидер талазы-биле улуг хемчеглерни ап чорудары, эртемтехниктиг депшилгени дүргедири, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, материалдыг курлавырларыны бүгү талазы-биле камнаары негеттинип турар.

Ол сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээрде, ажылчы чоннуң ортузунга идей-кижизидилгелиг ажылдар бедик деңнелге турар, кижизидилге ажылының чаа хевирлерин, арга-методтарын дилеп тывар, эрең гейлээр, ёзу барымдаалаар дээш ышкаш эрги чаңчыл-биле ажылдаар чоруктан дарый уштунар херек. Бо бүгү чон ортузунга лекция пропагандазының ажылынга дорт хамааржыр.

Бистиң республикада лекция пропагандазын эде тургузарының айтырыын моой мурнунда-даа «Билиг» нииитилелиниң баштаар черииниң болгаш район организацияларының баштаар черлериниң хуралдарынга чугаалажып турган. Лекция пропагандазының ажылын эде тургузары дээрге кижилериниң чурттап турар черииниң аайы-биле ону организастап, күш-ажылчы коллектив бүрүзүн хаара тудуп, оларның негелделерин болгаш сонуургалдарын өөренип көрүп тургаш, лекция пропагандазын тодаргай план ёзугаар дээштиг кылдыр чорудары болур. Чон ортузунга идей-кижизидилгелиг ажылдың бо чугула участогунуң ажылы чүгле аңаа партийжи удуртулганы күштелдиргени-биле чедип алдынар. Чер-черлерде партия организацияларының лекция пропагандазының планын тургузуп, ооң организакчыларын томуйлап, планның күүселдезин дээш ажылды кылыр ужурлуг.

Бо хүнде байдал кандыгыл? Республикада лекция пропагандазының ажылының эде тургузуушкуну канчаар чоруп турарыл?

Бо хүнге чедир республикада ниитизи-биле 951 аудитория паспорттатынган, 749 лекция организакчыларын партия организациялары томуйлаан. Ол дээрге республикада бар бүгү лекция аудиторияларының чүгле 30 хире хуузу-дур. Лекция пропагандазын эде тургузарының организастыг хемчеглерин Таңды, Бии-Хем, Тес-Хем районнар, Кызыл хоорай кошкак чорудуп, дээштиг хемчеглер албайн турар. Ол черлерде аудиторияларны паспорттаары, лекция организакчыларын томуйлаары, лекция номчуурунуң чаңгыс аай план-графиги чедир кылдынмаан. Партия организациязы лекция пропагандазының ажылын холга ап, удуртуп турар черлерде ол ажыл эки чоруп турар дээрзин практика көргүзүп турар. Чижээ, Эрзин районда лекция пропагандазының ажылын эде тургузарын СЭКП райкому удуртуп, партия, профсвилел, комсомол организацияларынга ол ажылды дагзып, чаңгыс аай лекция хүннерин доктаадып, аудиторияларны паспорттаан, чон ортузунда лекция пропагандазы көрдүнген план ёзугаар чоруп турар.

Бо ажылдарны Бай-Тайга, Өвүр районнарда, Ак-Довурак хоорайда, Хову-Аксы ажылчын суурда база багай эвес чорудуп эгелээн. Чижээ, Өвүр районда СЭКП райкомунуң харыысалгалыг ажылдакчылары ажыл-агыйларның, ажылчын коллективтериниң партия организацияларында быжыглаттынган, чон ортузунга лекция номчулгазының графигин тургускан. Партияның Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик райкомнары лекция пропагандазының дээштиин, ооң күш-ажылчы чедиишкиннерге, кижизидилге ажылынга алыс түңнелдиин чедип алырының хемчеглерин ажылдап кылган. Лекция ажылының түңнелин квартал санында чугаалажып көрүп турар.

Лекция пропагандазының ажылынга база бир кол черни лектор кадрларны шилип четчелээри, оларның методиктиг белеткелин, билиг-мергежилин бедидери, оларны информация материалдары-биле доктаамал хандырары ээлеп турар. Чурттуң кайы-даа булуңунда СЭКП-ниң XXVII съездизинге белеткел ажылдары чоруп турар бо хүннерде партия, «Билиг» нииитилел организацияларынга лекция пропагандазының дээштиин чедип алырының бүгү хемчеглерин ап чорудар ужурлуг.

К. БУДУК-ООЛ,
«Билиг» нииитилелиниң республика организациязының баштаар черииниң харыысалгалыг секретары.

«ТАЙБЫҢ— ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ»

ВАШИНГТОН. (СЭТА). «Ричардсон энд стэйрмэн» дээр америк ном үндүрер чер СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Тайбың— үениң негелдези» деп номун чырыкче парлап үндүрген. Номда М. С. Горбачевтуң 1985 чылдың март айдан эгелээш чугааларын киирген.

ССРЭ-ниң Вашингтонда элчин черинге М. С. Горбачевтуң номунуң чырыкче үнеринге холбаштыр болган байырлыг ёзулалга ССРЭ-ниң АКШ-та элчиин А. Ф. Добрынин СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнеиниң ленинчи политиказының принциптериниң дугайында улам-на долузу-биле билип алыр арганы америк массалыг номчукчуларга ол дузалаарынга бүзүрелди илереткен.

Ном үндүрер черниң удуртукчуларының бирээзи С. Ричардсон М. С. Горбачевтуң номунда тайбыңныг болгаш тургузуушкунуңуң идеалдары ханы көргүстүнгенин онзалап демдеглээн. Дээди деңнелге совет-америк чугаалажыышкынынар ышкаш, ындыг чугула болуушкуннуң мурнуу чарыында М. С. Горбачевтуң номунуң чырыкче парлаттынып үнгенинге сеткил ханыышкынын С. Ричардсон илереткен.

КНО-НУҢ ШИИТПИРИ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Каттышкан Нациялар Организациязының Кол Ассамблеязы Колумбияда вулканның халаптыг частып үнүүшкүнүнүң уржуктарынга таварышканнарга дузаламчының дугайында резолюцияны хүлээп алган. Ол бүгү-ле чазактарны болгаш хөй-ниити организацияларын ында чайгаар болган халаптыг болуушкунуң таварыштырган уржуктарын узуткаарынга болдунар-ла хемчээл-биле дузалаарынче кыйгырган.

ТАЙБЫҢНЫҢ, ДЕПШИЛГЕНИҢ ЭРГЕ-АЖЫЫНГА

Совет Эвилели — эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин чүгле тайбыңныг болгаш кижи төрелгетениниң сайзыралының эрге-ажыынга бараан болдурар дээш эң-не калбак кады ажылдажылганың, күрүнелериниң күжениишкиннерин каттыштырарының бызыг туруштуг болган чайгылыш чок талалакчызы-дыр деп, даштыкы чурттарның информация агентстволары, радио болгаш телекомпанияларының, парлалгазы онзалап демдеглеп турар. Нобель шаңналының лауреаттар конгрезиниң делегациязының кежигүнеринге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазын солунар, радио болгаш телевидение компаниялары, янзы-бүрү чурттарның политиктиг, хөй-ниити ажылдакчыларын калбаа-биле тайылбырлап турар.

Президент Рейганның «стратегтиг камгалал инициативазын» («Сылдыс дайынларының» программазын Вашингтонда ынчаар адап турар— ред.) совет удуртукчу шүгүмчүлээн болгаш АКШ бир эвес чүнү-даа херекке албайн, ракетага удур чепсектерии чогаадып, бүдүрүп, ажыглаарынга белеткеп эгелээр болза, дээштиг харыыны ССРЭ тып алыр деп медеглээн-дир, деп Си-би-эс америк телекомпания бодунуң дамчыдылгазынга демдеглээн.

Согугжу чепсек космоска тургустунар бе, азы тургустунмас бе деп айтырыг амгы үеде эң-не чидин-биле салдынып турарын совет удуртукчу онзалап демдеглээн деп, «Нью-Йорк таймс» солун бижээн. Совет-америк чугаалажышкынынарга кол айтырыг болур «сылдыс дайынларынга» хамаарыштыр бодунуң быжыг туружуудан ССРЭ-ниң чайлаар деп бодавайн турарын совет удуртукчунуң меделгели тодаргай бадыткаан-дыр деп, политиктиг кайгаараакчылар демдеглээн деп, солун тайылбырлаан.

Космоска АКШ-биле тайбың кады ажылдажылгага Совет Эвилелиниң белениң М. С. Горбачев онзалап демдеглээн деп, «Вашингтон пост» солун бижээн. ССРЭ-ниң бодалын ёзугаар алырга, чепсегленишкинни дүжүрринче идегелдир болгаш айыыл чок кара чаңгыс орук — ол дээрге бар ракеталарны кызырар база ооң дараазында бүрүн узуткаар дугайында дугуржулгалариың оруу-дур деп, ЮПИ агентство демдеглээн.

Девискээриниң кырында космос делгемнинге еске күрүнеиң чепсээн аппарып тургузары ук күрүнелериниң бүрүн эргезин үрээни ол эвес чүве бе деп айтырыгның тургустуганынче кичээнгейни Англияның Рейтер агентствозу угландырган. Шахталарда болган хаиы океаннарда бар ракеталарга немештир база бир өлүмнүг айыыл — космостан халаптыг кыжаныышкын кижи төрелгетениң кырында дургелип келги дег айыылдың дугайында совет удуртукчу тодаргай болган дорту-биле айыткан-дыр деп, агентство демдеглээн.

Боо-чепсектерни кызыгаарлаарынче, чепсегленишкинни дүжүрринче угланган тайбың совет инициативаларын Германияның Социал-демократтыг партиязының баштаар черииниң кежигүнү, Саар деп черииң (ГФР) премьер-министри О. Лафонтен бедии-биле үнелээн. Ядролуг болгаш химиктиг чепсектерден хостуг зоналарны Европага тургузарының чугулаазыы ол айыткан болгаш Женевага дээди деңнелге советамерик ужуражышкыны тайбыңның эрге-ажыктарынга дүүштүр дугуржулгаларны чедип алыры-биле шиитпирлээрининден делегей харылзааларының бүгү чорудулгазының экижиири хамаарыжыр апаар деп, Югославияның «Политика» солуну бижээн.

(СЭТА).

ГФР-ДЕ АМЕРИК РАКЕТАЛАР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Америк парлалгада бижиттинген сөөлгү медээлерии ёзугаар алырга, ортумак ыракшылдың «першинг-2» дээр ядродуг 108 ракеталарын Германияның Федеративтиг Республиказының девискээринге эккеп тургузарын Американың Каттышкан Штаттары хуусаа бетинде дооскан. Ол дугайын АКШ-тың камгалал министерствозунуң бедик албан-дужаалдыг төлөлекчизи бадыткаан болгаш ГФР-ниң девискээринде америк дөрт баазаларга бүгү ракеталарны аппарып чедирген деп, Барыын Германияның «Штерн» деп журналынга берген интервьюзунга медеглээн. Ынчангаш ортумак ыракшылдың ядролуг 108 ракеталарын американнар ГФР-ниң девискээринге тургускан болуп турар.

Ол ядролуг ракеталарны бо чылдың декабрьиың төнчүзүнде Барыын Германияның девискээринге эккээр турган деп, «Штерн» бижээн. Ядролуг америк ракеталарны ГФР-ниң девискээринге эккеп тургузарын дүргедедипкенiниң чылдагаанын ол журнал тайылбырлаан. Женевага дээди деңнелге ам болур совет-америк ужуражыышкынының үезинде дугуржулга чедип алдынып, ядролуг ракеталарны тургузарын соксадыптар магат чок деп америк шериг командылалы айыылзынгаш, ракеталар тургузарын дүргедеткен болуп турар.

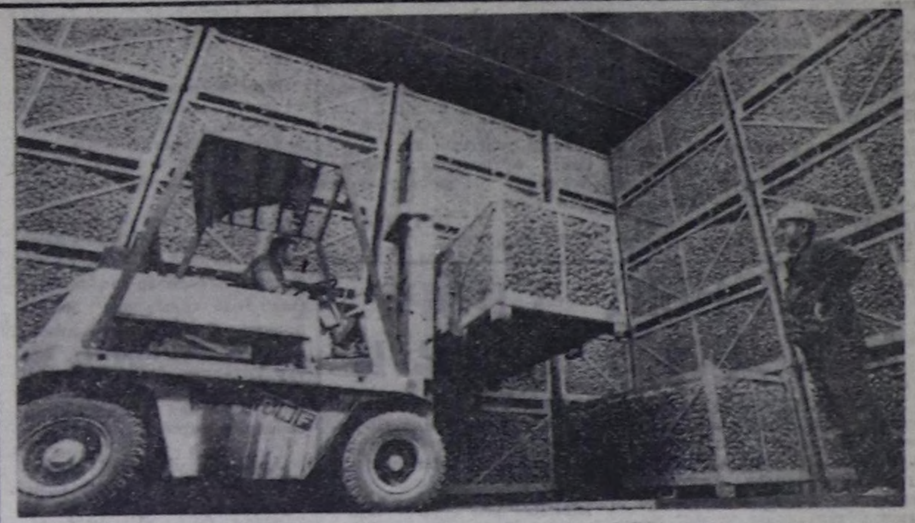

ГДР. Чурттуң мурнуу талазында Баутцен районунда тургустунган кедээ ажылагыйның бүдүрүлге кооперативи республиканың мурнакчы ажыл-агыйларының бирээзинге санадып турар. Ооң ажылдакчылары картофельдиң бедик дүжүттерин үргүлчү өстүрүп ап турар. «Нийги хлеб ти» ажаап алырынга, ону арыглап, болгаш баазырадырынга болгаш кадагалап-шыгжаарынга ында эң-не болбаазыраңгай технологияны ажыглап турар.

ЧУРУКТА: кооперативтиг картофель шыгжамырында.

А. РУХАДЗЕНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

БРЮССЕЛЬ

Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга дээш делегей комитединиң сессиязы ында эртип турар. Ооң ажылында 20 ажыг чурттуң, ооң иштинде Совет Эвилелиниң хөй-ниити организацияларының, а ол ышкаш делегейниң элээн хөй чазак эвес организацияларының төлөлекчилери киржип турар.

Ооң делегейге эң чугула болуушкунуң — дээди деңнелге совет-америк чугаалажыышкынынарның бүдүүзүнде бооп турарын сессияның киржикчилери онзалап демдеглээннер.

БУЭНОС-АЙРЕС

Сальвадорда чепсектиг месилдежиишкин чүгле АКШ-тың талазындан холгаарлаашкынның улам күштелиишкинининг уржуундан үргүлчүлеп турар. Сальвадорнуң Революсчу-демократтыг Фронтузунуң даргазы Гильермо Унго ол дугайын медеглээн. АКШ-тың администрациязы Сальвадорда улусчу-революстуг шимчээшкинни хан-чинге дүжүрерин оралдажып, месилдежиишкинни күштүң дузазы-биле шиитпирлээринче үүткүп турарын ол айыткан.

МЕХИКО

АКШ-тың Төп Америкага боо-чепсектиг интервенциязы кандыг-даа үеде эгелей берип болурун Гватемаланың ядыыларының партизан шеринiнiң кол командылакчызы Роландо Моран медеглээн. Вашингтон ол девискээрде национал-хосталгалыг шимчээшкинни кыжаныышкынының болгаш ыйлыышкынының аргазы-биле боой тударын оралдашкаш, девискээрлер аразының адаанаажыышкынын өөскүдүп, реакциялыг ёзу-чурумнарны чепсеглеп турар. Ынчалаа-даа ол чогуур түңнелдерни бербейн турар.

ЛОНДОН

Либериядан медээлерии ёзугаар алырга, күрүне эргилдезии кылыр дээш оралдажыышкынның киржикчилериниң удурланыышкын кылып турар сөөлгү одагларын базар хеделиишкиннерни чазак шериглери чорудуп турар. Ооң-биле чергелештир «эргилдеге киришкен кылдыр каразыттырыш турар» шериг болгаш хамаатты-даа кижилерни найысылалда туткаш, хоругдаары эгелээн. Оларның иштинде оппозистиг партияларның хөй-хөй удуртукчулары болгаш активчилери бар.

(СЭТА).

ҮЖЕН ЧЫЛ ЧОЛААЧЫЛААН

Шапир Михайлович Ондар Сүт-Хөл районнуң хереглекчилер ниитилелиниге үжен чыл чолаачылаан. Чолаачылар ортузунга чарышка ол каш удаа тиилекчи боон келген. Ооң кызымаккай күш-ажылын хөй санныг шаңналдар херечилеп турар. Амгы мунуп турар машиназын беш чыл улай септелге чок эдилеп турар. Ай-квартал санында кывар-чаар чүүлдерии камнап ап келген.

Мурнакчы чолаачы амгы үеде чыл планын доозарының кырында келген. Ол партийжи съездиге үткуштур бедиткен хүлээлгени алган.

О. БОРАШ.

АЖЫЛ-ИШЧИЛЕРНИ АЛДАРЖЫТКАН

Чылды болгаш ниитизи-биле беш чылды чедиишкинниг доозуп турар Кызылдыг үлетпүр бүдүрүлгелериниң мурнакчы ажылчыынарыңга тураскаатка кежээни хөгжүм-шин театрынга чаа эртигирген. Беш чылдың орден-медаль хөрээн каастаан шалыпчылары, күш-ажылдың хоочуннары-биле кады аныяк ажылчыннарны база чалаан. Хөгжүм үнү чаңгыланып турган.

Чоига чылыгны, чырыкты берип турар электри четкилериниң коллективи доозукчу чылда күжениишкинниг ажылдаан. Электри энергиязы амгы амыдыралдың эргежок чугула хереглеп ашарган. Ол чокка телевизор-даа көрүнмес, соодукчу-даа ажылдавас, хеп-даа бастынмас. Чугула мергежилдиң кижилериниң ажылижии чон үнелеп турар. Электри четкилериниң мастери М. Д. Смирнов кежээниң аалчызы болган. Оон кызымак ижин алгаан ыры залга чаңгыланы берген.

Сүт — кол дээн хереглел барааннарының бирээзи. Эртениң-не садыглардан хоюг сүттү, сметананы, творогту, кефирни садып ап турар бис. Ону бүдүрүп турар сүт комбинадының ажылчынары мында. СЭКП хооркомунуң бюро кежигүнү, хоорайның сүт заводунда бригадир Г. Д. Фадиенкону олурганнар адыш часкаашкыны-биле уткаан. Заводка ажылдап кирген хүнүн ол сактып чугаалаан.

Амгы үениң стахановчулары алдарлыг чаңчылдарга шынчызын көргүзүп турарлар. «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези беш чыл планын стахановчу шимчээшкинниң 50 чылында-ла күүседипкен. Коллективте СЭКПниң XXVII съездизин төлептиг уткуур дээш бедиткен хүлээлгени алган. Тыва АССР-ниң үлетпүрүниң алдарлыг ажылдакчызы экскаватор машинизи Хаптыр-оол Амыр-Ашакович Ооржак. Ол бодунуң мергежилинге сеткилинден бердинген.

Мурнакчыларның ажылижии кысказы-биле таныштырып турган. Кандыг-даа мергежилдиң кижизи үүле кызымак ажыл-ижи-биле эшкөөрүүң хүндүткелин чаалап алыр. Кежээге тергиннерниң тергиннери келгени чугаажок. Шалыпчы кижи бүрүүниге музыкалыг байыр чедириишкини уламчылап турган.

Кандыг-даа бүдүрүлгеде дагдыныкчылар бар. Олар байлак дуржулгазын аныяктарга дамчыдып берип турарлар. Ындыгларның бирээзи Кызылдың даваныылга фабриказында мастер В. Г. Шевченко бодунуң дагдынып алганы В. Дагба, З. Монгуш, У. Веденова болгаш өскелерниң-даа ажыл-ижинге таарыныып турарын чугаалаан. Нарын операцияларны кылып шыдаар апарган аныяктарга канчап чоргаарланмас боор. Даараныкчылар келир чылын бүдүрүн үндүрер модельдерниң хевирлерин көргүскен.

Караа четпестер ниитилелиниң бүдүрүлгези беш чыл планын август айда дооскан. О. Е. Кураеваның удурткан хол хавы даарап турар бригада эки ажылдап турар. Бригадир Октябрь революциязының 68 чыл оюн таварыштыр СЭКП Кызыл хоорайкомунуң болгаш хооркүүскомнуң хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. Оон өөнүң өөзи база-ла бо бүдүрүлгеде ажылдап турар. Күш-ажылчы чедиишкинче ажылчынарның күжүн мөөңнээринге, чарыштың дээштиин бедидеринге коммунистерниң үлүг аажок улуг. Кураевтерниң ег-бүлезиниге фольклор ансамбли аян тутказ.

Бот-тывынгыр композитор Б. Кенештиң күүселдези Марина Сааяга адрестеттинген. Малчын улустуң уруу аппаратчик мергежилди шиңгээдип алган. Ол сөөк далганы кылыр заводта ажылдап турар. Коллектив ийи чыл бу- бедиткен хүлээлгени немей алган.

Е. Г. Кошкина Улуг-Хемняың ажыл-агыйында он чыл буруңгаар ажылдап кирген. Улуг станоктар башкарып орган хөрээжен кижини көөрге безин ооң соруктуу, чүткүлдүү көстүп турар. Мурнакчы ажылчын кызымаа-биле коллективтиң бүзүрелин чаалап алган. «Күш-ажылга шылгарал дээш» деп медаль-биле ийи удаа шаңнаткан. Кызыл хоорай Советиниң депутадынга ийи катап соңгутказ.

Ус-тывыш болгаш ураншевер кылыгларның шенелде бүдүрүлгезиниң кылыгларын садып алыкчыларның эки үнелелии алган. Бажың бүрүзүнге оларның кылганы чараш суй-белектерни көрүп болур. Сеткилинден кылганы белектерни ук бүдүрүлгениң аныяк шеверлери кежээниң киржикчилери мурнакчыларга тывыскан. Күш-ажылдың кижилеринге бо кежээ уттундурбас болуп артып каар.

А. ХОВАЛЫГ.

ЧУРУКТАРДА: мурнакчыларга белек тыпсып турганы, ырының болгаш танцының хоорай ансамбліниң киржикчилериниң аалчыларга концерт көргүзүп турган үези.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ШИИНИ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Чоокта чаа Ак-Довуракты Культура ордуазының улусчу театры (режиссеру Р. М. Сат) Сергей Пюрбю биле В. Кежоолдуң «Найырал» деп шииаин тургускан. Ук шиини Кызылдан келген специалистер Кадыр-оол Ооржакович Сагды, Клара Чамыяновна Сагды, Сайхо Даржаевна Оюн болгаш еске-даа комиссия кежигүннери хүлээп ап, чедерчетпезин сайгарып, үнелиг саналдарыны бергеннер.

Улусчу театрның артистери хей-ниити эгелээшкинниг бо херекке боттары хаңы бердинген, уран чүүлге хандыкшылдыг. Олар будүрүлгениң янзы-бүрү адырларында аңгы-аңгы профессияның кижилери. Эртенден кежээге чедир азы дүнеки эөлчегге тургузу ажылдаап, ооң соонда шии белгүмүнге барып кичээлдеп турарлар.

Шиинде киржип турар боттывынгыр артистерни номчукчуга таныштырып алыыл: Санданның ролюнда Кодур-оол Кулар (тудугжу), Маңмаанның (Ава) ролюнда Владимир Чыспынмаа (монтер), Саян-оолда — Семен Сат (машинист), Сырга — Оксана Очур-оол (машинист), Матвей — Ундар Кайдан (токарь), эмчи Татьяна — Тамара Ооржак (акушер), Дуруя-Мээрең — Александр Салчак (ХПТУда уран чүүл удуртукчузу). Тулупан — Валентина Куулар (токарь), ак офицер — Владимир Саая (машинист), Арбак—Дүктен-оол Деспи (фабрикада профкомитет даргазы), ак солаан — Сергей Иргит (электрик), хайгыылчы — Пётр Кончук (токарь).

Көрүнер даан кандыг мергежилдиң кижилери бар-дыр, бо хире харыысалгалыг ажылда улустуң хостуг үези эвээш, ынчалза-даа шиинге киржир шакты тып ап, уран чүүлдүң херээнге бүгү күжүн салып турарлар-дыр.

Артистериң колдуу боттывынгыр уран чүүлдүң хоочуннары. Ынчангаш олариның ойнаары бедик деңнелде болганын комиссия кежигүннери демделээн. Чижээ: Дуруяа-Мээреңиң чашпаа, чүвени хандыр билбес, бүдүүлүк, кара сагыштыг чоруун А. Салчак онзагай тургускан. Шиинде бир кол роль — Маңмаанның овур-хевирин Владимир Чыспынмаа эки көргүскен. Аныяк эр кижи кырган иениң ажы-чайын, иштики сеткил-сагыжын, кылаш-бүдүжүн, хеп-сыныядан, үн-чугаазындан эгелээш ынчаар күүседири берге ышкаш сагыындырар. Харын херээжен кижи безин ынчаар күүседири берге. Революсчу шынчы арат Санданның ролюн Куулар Кодур-оол эки күүседип көргүскен.

Байларга удур туруштуг коммунист революсчу Матвейниң ажы-чаңын Ундар Кайдан эгезинден төнчүзүнге чедир эки көргүзүп чыдаан. Дуруяның хөделі аныяк оол Арбактың чиик, кашпагай, кортук, ол-бо шывыкталып турар ажы-чаңын удавас 60 харлаар деп турар күш-ажылдың хоочуну Дүктен-оол Күжүгетович Деспиниң ойнааны ооң назынынга чүүлдээр аргажок эки болган. Ак офицериң кижи көөр хөөн чок дерзии чоруун аныяк оол Владимир Саая көрүкчүлерге бүзүредип чыдаан. Ол ышкаш өскелер-даа боттарының рольдарын эки ойнаанын комиссия кежигүнери демделээн.

Шиинниң хөгжүм каасталгазын дузалакчы режиссёр Александр Мургутеевич Салчак таарыштырган. Ында тыва улустуң «узун-хоюг» чижектиг буруңгу аалгаларын шын шилип ап, көргүзүг аайы-биле билдилиг ажылдавыны, национал хөгжүм херекселдери — игил, бызаанчы, демир-хомус-биле үдээнги солуун. Оларны боду ойнап турар.

Адактың соонда Культура ордуазының директору Виторий Николаевич Цой болгаш шиинниң киржикчилериниң хомудалын илередири албан.

Комбинаттың удуртукчулары, ылаңгыя профвилелдиг каттышкан комитединиң даргазы М. С. Агбаан, ооң орлакчызы А. Д. Галина бо чугула херекке кандыг-даа деткимче, дуза көргүспейн турар. Харын үүле «силериниң херээжер-дир» дээр хөөнүүр. Эрткен чылын бо коллектив шин талазы-биле көрүлдеге бирги черни алган, удуртукчуларның дузазы чок болган. Тодаргайлаарга бо шин-биле ыңай-бээр үнүп, чонга бараан болур болгай. Ынчан акша, машина-даа херек апаар.

Профвилел комитединден шиинге херек үүлдер садып алыр дээш эвээш-даа акша дилеп чадашкан.

Шиини хүлээп ап турда, Культура ордуазының директору база Кызылдан келгеннерден еске кым-даа чок болганы бисти элдепсиндиргеи.

Комбинаттың удуртукчуларындан, профвилел комитединден, райкүүскомунуң культура килдизинден чаңгыс-даа кижи келбээн. Культура амыдыралынче кичээнгей салбас чорукту черле чайладыры чугула.

Б. САЯЯ.

БИСТИИНГЕ ЧОРААН

Кожавыс Моол Арат Республиканың Давс сумузунуң бот-тывынгыр артистери чоокта чаа бистиинге аалдап чораан. Олариың концертин сонуургал-биле көрдүвүс. Өөңүктериниң хөгжүм херекселдеринге үдеткен ырлары, танцыларын магадаан бис. «Тева-Хая», «Декей-оо» болгаш еске-даа тыва ырларны бот-тывынгыр артистер база аяннаг күүсеткеннер. Концерт эгелээриниң мурнунда «Моолдуң херелдери» деп документалдыг фильмни сонуургап көрдүвүс.

Оон аңгыда аалчылар биле хандагайтыжылар спортчу оюннарга күжүм шенешкеннер. Шыдыраага — өөңүктер, стол теннизинге бистиң спортчуларывыс тиилээн.

В. ООРЖАК.

Өвүр район.

КУДУКТАРНЫ КАНЧААРЫЛ?

Хөй акша-хереңги үндүрүп турган тудуктар «Ак-Тургуг» совхозта хөй. Бо хүннерде Күчүнгур-Арт, Улуг-Хову, Ак-Хемниң Чыкпаалдай-Дүвүреңдеп черлерде, Кызыл-Даг белинде кудуктар ажылдавас. Чылдагааны — электри киртинмээн, трансформатор чок, таңмыл чогундан тоймаглаттыган.

Совхоз кудуктарны ажыглаар талазы-биле хемчег ап турар бе азы ынчаар каалтар бе? Бо айтырыглара дорт харыыны малчыннар директордан манап турар.

М. БАЗЫР-САДЫ, күш-ажылдың хоочуну.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

ӨӨННҮКТЕРГЕ ААЛДАП ЧОРААН

Сураглыг совет ыраажы Иосиф Кобзон чоокта чаа Афганистанга гастролдап чораан. Афганчылар совет эстрада артистерин чылыыбиле үткүп ап, концерттерин улуг сонуургал-биле көргеннер.

Совет артистер хүнде-ле үш концертти көргүзүп, кызымак ажылдаанар. Каада-даа баарга көрүкчүлер оларны сонуургал-биле манап турары артистерни хейаът киирип турган.

«Советская культура» солунның корреспондентизи Иосиф Кобзон-биле ужурашкаш, афган уран үүлде чаартылгалар дугайында чугаалашкан.

— Афганистанда чаа ырлар, ооң жанрлары тыптып турары өөрүчүг — деп, ыраажы чугаалаан.— Ылаңгыя революсчу ырлар, чижээлээрге, композитор Мастай финн «Акелес» командазы 9:1, а ооң соонда Норвегияның «Сольберг» чемпионун — 17:1 саннар-биле уткулаан.

ШЫДЫРААА. Делегейниң командалар аразында ээң баштайгы чемпионадынга совет шыдыраачылар швейцар Люцерна хоорайга Румынияның командазын 3,5:2,5 санныг уткаш, ол маргылдааны тиилелге-биле эгелээн. Совет команда чемпионаттың шилиндек командаларының аразындан үүле делегей гроссмейстерлеринден тургустунган кара чаңгыс команда боон турар.

СУГ ПОЛОЗУ. Москваның динаможулары сөөлгү ужуражыышкыныларга чедир ийи эргилде мурнунда-ла суг полозунга чурттуң чемпионнары атты чедип алганнар.

Эрткен субботада болгаш воскресеньеде ССРЭ биле Норвегияның ватерполистериниң чаңчыл апарган эш-хуузунуң ужуражыышкыны болган. «Олимпийжи» спорткомплекске болган ол маргылдаага баштай аалчылар 5:4, ооң соонда шөл эдери —11:6 саннэр-биле удушкан.

АЛС ЧОГААЛЫНДАН ҮНДЕЗИЛЭЭР

Республиканың эртем-методиктиг төвүнге бот-тывынгыр композиторларның чаа ырларының хүлээп алышкыны болган. Аңаа Тываның ыракузак районнарындан, Кызыл хоорайдан чонга билдингир хоочуи бот-тывынгыр композиторларның болгаш ырыхөгжүм чогаадырынга чаа-ла күжүн шенеп эгелеп чоруулларның-даа ырларын көрген. Ниитизи-биле 50 ажыг ыры болгаш хөгжүм хереселдеринге тускай бижээн бичии чогаалдарны комиссия көрген.

Ыры чогаалдарын кииргеннериң аразында Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Солаан Базыр-оол, Тыва АССРниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Каң-оол Баазаң-оол база Кадыр-оол Бегзи, Александр Ондар, Ооржак Кара-Кат, Хаяң Еңзак болгаш өскелер-даа келген. Олар-биле кады чаа эгелеп чоруур бот-тывынгыр авторлар Болат-оол Хомушку, Артур Сагаачы, Амур Хоюгбан, оркестр артизи В. Шанаиниң чогаатказ ажылдарын сайгарып көрген.

Арга-дуржулгалыг салымчааның бот-тывынгыр композитор Солаан Базыр-оол 50 харлаан. Ооң «Күскү сесерликте», «Декей-оо» дээш еске-даа ырларын бистиң республикада билбес кижи чок. Авторуңуң сөөлгү ырлары база бо удаада комиссия кежигүнериниң сонуургалын хайныктырган. Оларның аразында Туран хоорайның 100 чыл оюнга тураскаадып бижээни ыры, ооң сөзүн С. Козлова таарыштыр бижээн. Ыры шала уян, муңгак аянынардан эгелезе-даа, сөөлүнде ырының кожумаа чырыткылыг хөөнериниң херечизи — до мажорда бижиттинип, кол тональност ми минорнуң ийиги база алдыгы чадаларын билдирлиг ажыглаан. Шоома Даржайның сөзүнге «Кырган-авам» деп чогаалы бичии уругларга ырлаттынгыр, сагышка кириичел чараш ыры болган. Маңаа мындыг сүме бар, ырының 3/4 деп хемчээлии, затактыдан эгелеп 2/4 кылдыр ырлаар болза эптиг болгу дег.

Каадыр-оол Бегзиниң «Тайбың турзун!» деп ырында тональность ре мажорну шилип алганы, ак-көк дээрниң арыг, чырыткылыг турарын көргүзүп, ажыглааны авторуңуң чогаадыкчы чедиишкини, ынчалза-даа дөртку чаңда «соль» деп нотаны ойнаарга, еске үниү частырыг болуп апкаазыг. Ол-ла авторуңуң «Чолдуг чаштар» деп чогаалы уруглларга таарышкан эки ыры болуп турар. Ооң сөзүнүң бирги куплединде «чурттар», «эргим» деп сөстерни узадыр нота барыңың ужурунда ырлааргa эпчогу кончуг черлер бар. Ол ышкаш «Ажылчынар чурту Тывам» деп К. Кудажының шүлүүнге аялгада чаа солуи аяннар бар-даа болза, ырның эгезинде И. Дунаевскийниң делегейге билдингир «Төрөөн чурт дугайында ырында» одуругларның аялгазы ол-ла хевээр, ону тыва музыка чогаалынга кошканы канчап-даа таарышпас. Бир эвес автор ону биле тура алган бе дээрге, тыва хөгжүмде чартык тонларны ажыглаарының дүрүмүнге чүге чагыртпааныл?

Ооржак Кара-Кат тыва хөгжүмде бодунуң тускайлаң үнүн тыва бергенинерниң санынга кирер. Ол М. Доржуңуң «Кээргел» деп шүлүүнге тыва хээзиг аялганы бижээн. Эки дээн тыва лириктиг ырларга ол хамааржыр. З. Намзырайның «Ырак черже чоруй бардың» деп шүлүүнге чымчак лириктиг вальсты, кандыг-даа аяның үреп турар «артык» үннер чокка бодунуу-биле бижээн.

База бир бот-тывынгыр композитор Ирбен-оол Түлүш бичии уругларга, школачыларга билдингир ырларны бижээн. Чаа-чаа аяннарны, онзагай үүлдерни дилеп тып, өзүп орарларның бирээзи. Ол В. Серен-оолдуң «Үш күүү» деп сөзүнге бижээни ниити ырыны комиссия эки деп көрген. Фа мажорда дөртку чаданы ажыглааны ырда чаа чырык аянны киирип каастап турар, ынчалза-даа дөртку үннүг холушкак, ниити ырның бижимелии чедир кылып шыдаваан. Аныяк авторга ам-даа өскелерден өөренири артык эвес. Ооң школачыларга ниити ыр бижээнинде тенорлар, бастар безин ырлаар партия бар, олар школачылар ырларына турбаан, турбас-даа ужурлуг.

Өвүрден аныяк бот-тывынгыр композитор Болат-оол Хомушку «Чүге?» деп С. Молдурганың шүлүүнге тыва улустуң «Кызыл чыраа» деп ырызында ышкаш чараш тывазыг, ре минорда чедиги чада «ми» деп үнүү ажыглап аялга бижээн. Моон соңгаар бо эгелээни ышкаш улустуң аас чогаалын өөренип чогаадыр болза, бо аныяк автор солуи аялгаларны бижип болур. Ону маңаар апаар.

Тыва хөгжүмде бодунуң онзагай үнүн «Төрөөн хемим эриинде» деп ырызы-биле тыпкан К. Баазан-оол база уругларга ырларны бижээн. В. Сагаан-оолдуң «Хүнне-ле хүн», Н. Куулардың «Утпайн чор мен» деп шүлүктерге аялгалары сагыш-сеткилди өөртүп кээр.

Александр Ондар кончуг ховар дээн темага «Ачам чагыы» деп ырны тода кульминациялыг, үнелиг аялгалыг кылдыр бижээн. Орус, совет, даштыкы-даа хөгжүмде, адалар дугайында чогаалдар эвээш, хөй-ле ырлар аваларга тураскаатказ болур.

Аныяк бот-тывынгыр эгелеп чоруур композитор Амур Хоюгбан бодунуң ырларын комиссияга ийи удаа көргүскен. Ол «Оргаадай» деп ырны делгем каас аянга бижээн. Ооң «Кеземче» деп баштак ырын каттырычыг ырларының дээрези деп көрген. А. Хоюгбан Кызылдың уран чүүл училищезинге композицияны өөренирин аажок күзеп чоруур, ынчалза-даа өөретпейн турарын хомудап чугаалаар.

Кызылдың уран чүүл училищеаи бо чылын тургустунгандан бээр 25 чыл оюн демделеп эрттирер. Шынап-ла, училище 20 чылдар дургузунда мынчага чедир чаңгыс-даа тускай ортумак эртемниг композитор белеткеп үндүрбээнииниң чылдагааны чүдел? Композиторуңуң тускай эртеминге середипки дег салымчааанныг, талантылыг аныяктар чок бе дээрге, боттарының сонуургалы-биле аялга бижип чоруурлар чылдан чылче ээуп турарын үстүнде сайгарылгадан безин эскерип болур. Бо өйү келген айтырыгны Тыва АССР-ниң Культура министерствозу, Тываның Композиторлар эвилелиниң баштаар чери, уран чүүл училищези өөренип көөрүн үе иеген келген.

Сайгарылгага кирген хөй ырларның аялгаларында кижи сеткилинге дээштер, ойнаттыгыр аяннар ховар. Олар бот-боттарына дёмейлешкек, чаңгыс черде таптаан, харын-даа хөгжүмнү бокталдырып турар деп болур. Бо удаада сайгарган 57 ырлардан үш-дөрт чогаалды чүгээор деп адап болур.

База бир четпес чүве чогаалчылар-биле бот-тывынгыр композиторларның аразында харылзаа чогундан боттарының аялгазынга таарыштыр сестер чогаадыр кижилер көвүдээн. Сес биле аялга кады төрөөн угбашкылар дег сырый харылзаалыг, кайызыда деп эргелиг болур. Мындыг турбуже сес-биле аялганы катай хаара бижээнинден кайда-даа чок болу берген, эреңгей чогаалдар бар болуп турар. Шүлүкчүлер-биле харылзаалыг кады ажылдап турар бот-тывынгыр композиторлар барык чок. Шүлүктү олар кайы хамаан чок шилип алыр. Чүгле ажык үжүктери-ле таажы берзе ол-ла деп бодаар. Шүлүк чогаалының ырлаттынар, ырлаттынмазын өөренип көрбестер.

Сайгарылгага кирген ырларның аразында алтай, моол, орус, хакас аяннарны холуштур киирген эскертиинип турар. Бир эвес улустуң аас чогаалынга даянгаш, ону чогумчалыы-биле ажыглап билир болза, арыг национал аялгаларның үнер дөзү ол.

Д. ХҮРЕШ-ООЛ, ССРЭ-ниң Композиторлар эвилелиниң кежигүнү, Тываның комсомол шаңналының лауреады.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

НОЯБРЬ 20-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Ye». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Уругларга аңчыгаштар дугайында» 9.25 — «Аянчорукчулар клуву». 10.15 — «Меж высоких хлебов» — Уран-чечен фильм. 11.35 — 11.40 — Медээлер. 14.15—Медээлер. 14.35—Докфильмнер: «Не днем сегодняшним», «Нижнекамский вариант». 15.15 — Одесса хоорайның Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарының хөрээженнериниң ниити ырызының оюн көргүзүү. 15.35— «Лев Толстойнуң чогаадыкчы ажылы». 16.35— «Птицы-пересмешники». 16.55 — «...Оя алды болгаш оон улуг назы». 17.40 — «Нюрнберг: воспоминание о будущем?». Док. телефильм. 18.30 — «Хөглүг нотажыгаштар». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Ф. Шуберт. Вальстар. 19.10— Бистиң амыдыралывыстың программазы. СЭКП ТК-ниң кежигүнү, СЭКП ТК-ниң килдис эргелекчизиниң сралакчызы, философия эртемниринің доктору В. В. Загладининң чугаазы. 19.35—«Живое дерево». Док. телефильм. 19.45 — «Чокан Валиханов». Дөрт сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 21.00 —«Ye». 21.35 — «Ыр-85». 22.35—«Кузнец». Док. телефильм. 22.45—23.05 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35 —И. А. Гончаров. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 9.25; 12.40 — Немец дыл. 9.35— «Крымский этюд. Эртем-нептерелдиг фильм. 10.05— КПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Хүн. 10.35 — Музыка. 3 класс. ССРЭ улустарының музыказы. 11.05 — «Өг-бүле болгаш школа». 12.10 — География. 5 класс. Чер шимчээшкиннери. Вулканнар. Гейзерлер. 13.10 — КПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. 13.40— К. Чуковскийниң ажыл-чорудулгазы. 14.25 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 14.55— 15.00 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Уругларга фильм. «Почта», «Приключения Кузи». 18.55 — Телемедээлер. 19.05 — «Азия төвү». Медээлер. 19.35 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг уду, цар, чаштар!». 20.15 — Футбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Минск). 21.00 — «Ye». 21.35 — 23.00 — «Первая девушка». Уран-чечен фильм.

Өлчээр

Бөгүн республикага бүргээр, хар чаар. Хат кошкак. Дүне 17—22 градус, хүндүс 7—12 градус соор.

Кызылга бүргээр, быскан хар чаар. Хат кошкак. Дүне 19—21 градус, хүндүс 6—8 градус соок болур.

Автооруктарга быскаңнаар, кестүрүү эки. Дагларга хар чаар, кестүрүү 1000 метрден ашпас. Дүне 17—22 градус, хүндүс 7—12 градус соор.

Кино

НОЯБРЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Пришла и говорю» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Семеро солдатиков» 9.40, 12.30, «Паруса моего детства» 11.00, 15.00, «Вина лейтенанта Неделина» 16.30, 18.20, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Преждевременное лето» 15.00, 16.40, 18.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Анжелика в гневе» 15.30, 17.00, 18.30, 20.00 шактарда.

ШЫН Редакциянның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45 солуп келбейи барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуп неделяда 6 катаа үнер.

Чагыг № 3169.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының хереглериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00255.